

„De mi ez ennyi embernek?”

KARÁTSON Gábor: *A csodálatos kenyérszaporítás*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2014.

András apostol teszi fel a fenti kérdést (Jn 6,9), amikor Jézus többezres hallgatóságát megetetni a tanítványoknak mindössze öt árpakenyerük és két haluk van. Jézus kenyérszaporító csodái állnak Karátson Gábor utolsó regényének fókuszában, jelképesen és valóságosan, teológiai, szociális és ökológiai olvasataival. Mit jelenthet ma a kenyérszaporítás? Az ő kifejezésével élhetünk talán: erre megy ki a játék.

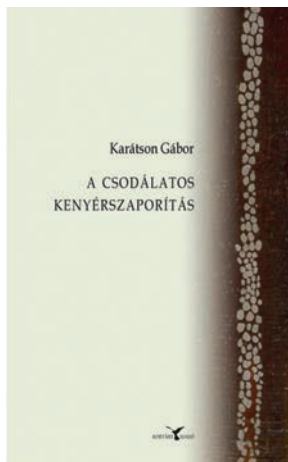
Karátson korábbi nagy könyvének, az *Ötvenhatos regénynek* „...nincs története. Egy regénynek történetének kell lennie, mondja Lányi.” (322) Utolsó regényének sem története van, hanem történetei. A Duna Kör comeniusi jelmondatához hasonlóan, első látásra legalábbis, az író mintha hagyná, hogy „minden szabadon folyjék”. Valójában azonban ebben a regényfolyamban (!) az áramló történetek, gondolatfutamok, asszociációs kísérletek, a hosszas bibliai citátumok és más vendégszövegek sokszorosan szőtt, többretegű hálót alkotnak.

Radnóti Sándor idézi az *Ulrik úr keleti utazásának* fontos keletkezéstörténeti megjegyzését: „...nem szabad rövid műveket írni... Regényt kell írni, regényt! és nem memoárokat. Ki kell fejteni mindent, hosszasan, zavarosan. Ahogyan a természet dolgozik. Mindent felejt és mindenre emlékeznek.” (286) Mégis, *A csodálatos kenyérszaporítás* legalább annyira memoár, mint regény. Legalább annyira valóságos, mint szellemi történéseket, történeteket elbeszélő, és legalább annyira közéleti, mint magánéleti. Utóbbiban tehát egyesíti, azaz egymásra felelteti az *Ulrik úr* és az *Ötvenhatos regény* nézőpontját. Ami természetesen tetszik egy utolsó nagy regényben – amelyről talán tudta, talán nem, hogy az utolsó lesz.

Búcsúregény – amelyből a *Búcsúszimfóniához* hasonlóan lassan-lassan egyes szereplők, kulcsemberek távoznak (harcostársak, barátok, köztük a jó gyimesi házigazda, életük tanúi), és amelyben – mind többet foglalkozva saját testi kínjaival és a betegség megtámadta test pusztá fenntartásával – a szerző is búcsúzik.

A számos reális idősíkon játszódó események (ó- és újszövetségi történetek, 1956–58, a Duna-mozgalom évei, a rendszerváltás, 2006 stb.) sorát jócskán bővítik a gyerekkor, az anya elvesztése, a gyimesi nyarak, a fiúk születésének történetei, a Deák téri hétköznapi küzdelmek lakásproblémákkal, utcazajjal és az önreflektív, egyenesen írói módszertani megjegyzéseket is sorakoztató idősáv: a regény készülésének ideje – érezhetően előre- és visszalapozásokkal, utólagos megjegyzésekkel. S mindez tovább színesedik a kínai és az üdvtörténeti szállal, illetve a jelentősnek, szimbolikusnak tartott

álmok lejegyzésével. Aki hallotta valaha Karátson Gábort csapongva, szabadon mesélni, az ő hangján hallja a – többnyire élőbeszédszerű – hömpölygő szöveget. A „ki kell fejteni mindent, hosszasan, zavarosan” ön-maga elé állított elvárása remekül teljesül: néhol elképesztő pontosságú történetleírások, a saját reflexiók és asszociációk érzékletes és tüpontos kifejtésével kerülnek a helyükre, a regény hálójába: a párhuzamosságok felmutatásával, a történetek egymásra feleltetéseivel. A *Ji King* és a *Tao Te King* világa, a steineriánus gondolatok és az Eduárd Stumm álnév mögött megbúvó, 20. század eleji misztikus szerző gond nélkül belesimul a végkifejlet felé közeledve egyre nyilvánvalóbb kérdésekbe, hogy micsoda is lenne az a kenyércsoda (kicsoda Jézus), mi-féle kegyelmi pillanat volt '56, és „hogyan végre-valahára megértsem, a dolgok nehezen sohasem leszünk túl, azon túljutni nem lehet” (508).

Nem tudhatjuk, lesz-e vajon olvasója, aki fel tudja majd térképezni a nevek és álnevek rendszerét. Ugyanis azok a kortárs szereplők, akik a több száz oldalon keresztül rendszeresen vagy ritkábban felbukkannak, részben álnévvel, részben saját nevükön szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy sem a közelség-távolság mértéke, sem a szimpátia foka, sem a pártállás, sem az ismeretség életkora nem vezérelv. A család (Fanny, Oszkár és Hamilton) álnéven, a gyimesi (Emri, Veronka) és egyes pesti (Lányi András, Szilágyi Péter) barátok saját néven szerepelnek. De írók, festők is megjelennek mindkét módon, politikusok úgyszintén. A recenzió olvasója számára álljon itt egy kis rejtvény, a 2000 utáni évek három megkerülhetetlen politikusa: Hegyháti Bertalan (beszélő név), Pollatsek Tibor és Pasa Madrigál. A névhasználat kulcsa tehát nincs a birtokunkban, de izgalmas feladat – mert hajt a kíváncsiság – utánagondolni, kiknek áll itt gúnyból, fájdalomtól, elismerésből, szóból emlék.

Mert az tagadhatatlan, hogy a regény egyik – ki-mondatlan – célja az emlékéllítés. Ebben én a halálra készülés jelét látom: utolsó gesztussal az irodalom örökkévalóságába emel ötvenhatos harcostársakat, közülük is kimagasodik Angyal István, akiről egyenesen „a kenyérszaporító Jézus szokott eszembe jutni” (479), és Cholnoky Gyurka (Forintos György) – annak ellenére, hogy a másik életre szóló kérdésben, a Duna ügyében egyszer csak szemben állnak (216). Havas (Eörsi) Pistával való – különbözőségük ellenére is élő – kapcsolatának árnyalt, szeretetteljes bemutatása (326–327) a regény kiemelkedő oldalai közé tartozik.

Míg a regény elsősorban párhuzamok alapján próbál rendet, rendszert vagy hálózatot teremteni az üdvtörténet eseményei és a 20. század magyar történelmének pillanatai között, időnként a szerző önnönmagát is győzködve érvel a megértés, a felelősség, a jézusi-proféta-politikusi szálak összeszövése mellett. A megírtság regénybeli tényként kezelése, a lezárt és a folyó idő, sőt az „árral szemben haladó idő” (315) viszonya és esetenkénti távolsága foglalkoztatja a regényfolyam egyes pillanataiban. „Az idő csapda, rejtékajtó. Nem a megállíthatatlanul hömpölygő, objektív időről beszélek, és nem is egyszerűen a megélt

időről, életünk idejéről, saját időnkéről, hanem az elbeszélő időről, az elbeszélői múltból, amely, ha egyszer kilépünk rajta, ráncsapódik, becsapódik mögöttünk, és kilépni rajta, kijönni onnan többé nem tudunk.” (287)

Amikor úgy érzi, hogy a Szó (Wort) primátusának bibliai hagyománya megnehezíti a dolgát, a képtudat primátusáról értekeznek, és újra meg újra festészeti kérdésekkel hozakodik elő. „Amikor megértette Isten, hogy a könyveit már nem értik, megfestette Rembrandt és Tintoretto képeit, és duplázásul rájuk Blake képeit, megteremtette Paul Cézanne-t.” (113) A festészet Karátson Gábor számára nemcsak kifejező eszköz, hivatás volt, hanem „festészetem a forradalom folytatása volt, más eszközökkel” (122) – életrajzából tudjuk, hogy szabadulása után a hazugság miatt a szavakban csalódva fordult a festészethez. Merleau-Ponty a festészetet a filozófia egyik ágának nevezte, s ez nagyon is közel áll ahhoz, ahogy Karátson Gábor a festészetről és a festés által gondolkodott: „Az akvarellek Jézusa, de nem abban az értelemben, mintha egyszerűen az én Jézusom lett volna; maga Jézus jelent meg újra meg újra a vízfestmény-lapokon, színről színre láttam őt. Nem interpretáció volt ez, hanem jelenés, olyasmi esett meg velem, amit képtelenségnek éreztem volna addig.” (77) „Világos volt, hogy eltűnt a test, hogy Jézus teste eltűnt, ahogyan felértünk a sírhoz, és a sír üres volt. Világos volt, hogy valami újat kell kitalálnom: Jézus teste ha eltűnt a túlsó oldalon, én megtalálom az innensőt.” (123) A Biblia képes beszéde és a kínai írásjelek párhuzama, Jézus mint festő felvetése a sajátosan Karátson Gábor-i hermeneutikai kísérletek egyike. Gondolatmenetei sem teológusról, sem valamely dogmatikus hívőről nem tanúskodnak, annál inkább az életfogytig kereső emberről, akinek – lássuk be – maga a keresés életfeltétele.

Míg többnyire egyetérthetünk az „elrontott rendszerváltás” 2006-ban, az őszödi beszéd néven elhíresült pollatseki monológ megismerése után megfogalmazódott keservében, némi őszinte naivitást fedezhetünk fel a 2006. október 23-i jubileum, az aznap esti „sajnálatos események” és a 37 napos Kossuth téri jelenlét ’56-os párhuzamaival kapcsolatban. Mindezt azonban kétségbe nem vonhatjuk, mert az őszinte naivitás a politika jobb-

rafordulásában – a regényben olykor konkrétan, máskor szimbolikusan használt –, *perdületében* való reménység jele. Rezignált megállapítása nemcsak a rendszerváltás korai szakaszára, a Duna-mozgalomra, de 2006-ra is igazgá válik: „Amatőrök voltunk csupán, a történelem amatőrjei.” (291) A világ felett érzett aggodalmát a sűrűsödő természeti és mulasztásos katasztrófák – aszályok, viharok, vörösiszap-katasztrófa –, köztük az égiekkel kapcsolatba hozott 2006. augusztus 20-i vihar csak növeli. Egyetlen földi menekülő útvonalat lát, azonban ez számára már elérhetetlenné vált: „Ha van még egyáltalán valóság, történelmen kívüli, az egyelőre ott maradt Setéség patakán; Pesten ez itt valami más.” (413)

„Az egyensúly az igazságnak csupán a keresése lehet.” (323) Ehhez a gondolathoz kapcsolódnak a regény kulcsjelenetei. „Ritkás erdőben, téveteg” kirándul Lányival, zöld párt alapítása a beszélgetés témája, miközben nem tudják, merre menjenek tovább (302). A Verdun Lajossal való találkozás egy kép a képben effektre hajaz: a kritikus az *Ötvenhatos regényben* is ezen a néven fordul elő, most azonban *annak* szereplőjeként utal *ebben* a regényben az *arról* írt kritikájára. (A kritika megjelent: Radnóti Sándor: „Ebben az autisztikus regényben”. *Holmi*, 2005/12.)

A legtrávolabbra mutató kulcsjelenet a Hegyháti Bertalan – páratlan összefogással sikerült – megválasztása

kor (2005-ben) rendezett fogadáson játszódik. A Magyar Köztársaság új elnökét köszöntendő beszédet mondott volna, ám az – talán egy félreértés miatt – elmaradt, s éppen elmaradása teszi már-már az üdvösséget előlegező kulcsjelenetté: „...tényleg megálmodtam egyszer ezt a sok embert, kik egymással egykor egészen jóban voltunk. Pontosan azt álmodtam, mondanám, mondhattam volna akkor, hogy összejövünk valahol majd mindannyian egy nagy teremben, megbékülve egymással mindörökre. De hazug volt az álom, amit maguk körül látnak, nem valóság; nem válhatott valóra az az álom, nem lett belőle semmi. Nemcsak csalóka volt az álom, hanem csalárd is, amit itt a teremben látunk, csalárd valóság, akartam volna mondani.” (325) Az ünnepségre már bőven vetülnek árnyak: egy kettészakadt ország árnyai. A „szemünk láttára süllyed el Magyarország a történelem tengerében. Teljes erőnkkel haladtunk az úton; van, amit előre lát az ember, van, amit nem, ahogyan jön felénk az ismeretlen, a sötétség mélyén felvillanó fényeivel. [...] Jó lett volna örökre megmaradni ott, 2006 őszének sötétlő napjaiban, midőn az idő nem *megállni*, hanem önmagában *elmélyülni* látszott.” (416) Búcsúregény – írtuk az elején. Fájdalmas búcsú a normális Magyarországtól.

Azonban e sötétedő tónusú háttéren '56 csillaga mellett földöntúli fénnel ragyog fel Fanny alakja.

Zászkaliczky Zsuzsanna

Az angyalságról és az angyalokról

Szent Máté írása szerint való evangélium Karátson Gábor akvarelljeivel

Szent Márk írása szerint való evangélium Karátson Gábor akvarelljeivel

Szerk. Herner János. Q. E. D. Kiadó, Budapest, 2018.

Amikor kezünkbe vesszük ezt a két könyvet, és szokás szerint az elejéről kezdve lapozunk bele, az utolsó *ténynek* nevezhető megállapítással rögtön a könyvészeti adatok közt találkozunk. „Q. E. D.” Ez a három betű itt a

kiadó neve, a rövidítés pedig gyakran előfordul teológiai és filozófiai szövegekben, így Aquinói *Summájában* is, mint egy hosszabb bizonyítást lezáró megállapítás. *Quod erat demonstrandum*: íme, bizonyítottatott tételünk. Innen továbblapozva már olyan világba kerülünk, melyet az akvarellek festője maga is imaginárius világnak nevezett. Képzleti világ. Titkát egy másik gondolkodónk, a természet nyelvét szintén beszélő költő, Weöres Sándor szavaival most jellemezzük egy sorral: „a képzelet szálfái közt, a tények bozótjában”. Átlépve ebbe a másik világba,

elindulunk a színek és foltok útján, és egyre erősödik bennünk a gyanú, hogy lehet, hogy amit megszoktunk, ami tény, ami mindeddig a megbízható valóság pilléréként volt ismerős számunkra, az itt talán elveszti a megbízhatóságát. Lehet, hogy helyet tud cserélni az eddig bizonytalanak, megfoghatatlannak vélt kép azzal a valósággal, amelyre általában rá szoktuk magunkat bízni?

Élmény volt végiglapozni a könyvet – annak ellenére, hogy néhány hónappal ezelőtt ezeket a képeket a Deák téri múzeumban megnyíló kiállításon is láttam – és felfedezni, hogy úgy vezetnek ezek az akvarellek, hogy nem is pontosan tudom, mi van rajtuk. Foltok, színek, vázlatok, amelyek egyszerre jelentenek folyamatot és valamiféle kezdetet, de mintha soha sem érnének a mondanivaló végére. Mintha a kis vonalakkal elkezdődő illusztráció – amennyiben ez az – a továbbiakban a színekre és foltokra, vagyis ránk magunkra bízna a befejezést. Mi más lenne ez, mint világos kihívás, felszólítás, hogy hozzákezdhetünk képzeletünk megmaradt darabkáinak összeszedéséhez? Használjuk, vegyük elő azt a képességünket, amelyről talán nem is tudtunk eddig, vagy ha igen, rég elfelejtettük, milyen nagy szükségünk van rá. Karátson Gábor akvarellkönyvei egyértelműen és kifejezően vezetnek vissza a praktikus életben sűrűn megtagadott képzeleti világba, egyik otthonunkba.

Ez a két könyv, azon túl, hogy a bibliai szöveg és a kép egymást kiegészítve jelenik meg bennük, még tartalmaz egy-egy, így mondanám, bevezető-utószót. Ezek igazából tisztán utószók, de minthogy majdnem mindegy, hogy az elején vagy a végén tudjuk-e meg, hogy mások is küzdenek a képek megfejtésével, lehetnének akár előszók is. Jobb lenne az ilyenek előbb túl lenni. Lányi András és Zászkaliczky Zsuzsanna, a két utó-előszó szerzője leírja, mit jelent számára az az út, az a kaland, amely megjelenik a könyvben. Lányi Andrásnak a kiállítás megnyitóján mondott gondolatait hallgatva néhány

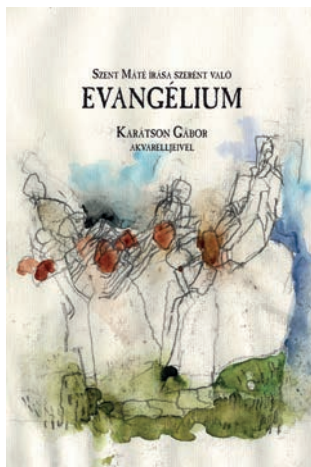
hónapja egyszer már szembesültem a Karátson-életműben bujkáló angyalkérdéssel. Az előadó megállapította, hogy talán Fra Angelico volt az utolsó olyan festő, aki még hitt az angyalok létezésében. A modern és ez a mi modern utáni életformánk, amit ismerünk, ahogy ismerjük, nem ad lehetőséget az angyalok jelenlétének komolyanvételére.

Több ok is van, ami nem engedi, hogy e megállapítást gond nélkül elfogadjam. Ezek leginkább olyan egyszerű jelek, amelyeket nem magamnak kerestem, hanem az elmúlt hónapokban találtak rám. Az első jel néhány nappal ezelőtt ért el, amikor Karátson Gábor Deák téri lakásgyűjteményében Szilvia kivetítette férje arcképét. A projektor bekapcsolásakor ilyenkor kötelezően fellépő technikai nehézségeket átlépve Szilvia akkor néhány keresetlen szóval ilyesmit mondott: „...itt van Gábor képe, de talán szükség sincs rá, mert úgyis tudom, hogy ő itt van közöttünk.” A másik ilyen jel a bevezetőt író Lányi András gondolataiból ez a bennem elvarratlan szálként megmaradó angyal-

ügy. Az életművet övező „angyali sereglet” jelenlétének harmadik, ezeknél is jelentősebb jele a festő írásaiban és interjúiban folyamatosan, újra és újra visszatérő megjegyzés „az őrangyalról”. Egyszerű örömmel emlegette, hogy őrangyala mentette meg a jogáspályától. Később a kerülőutaktól mentette meg az angyal, mert akár a legtávolabbi kultúrába tett látogatása is végül „haza”, a Jézus-keresés útjaira vezette őt vissza – ahogy erről a bibliai témákhoz fordulása kapcsán beszélt.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy Karátson Gábor és az angyalság valamiképpen összefügg a mélyben. Belebotlottam. Nemcsak személyére nézve gondolom így, hanem az eszközeire tekintettel is.

Előbb még a személyét illetően hadd magyarázzam meg, mire gondolok. Lehet, hogy nem hiszünk azokban az angyalokban, akik nagy, suhogó szárnyakkal közlekednek és néha az ágyunk mellé ülnek, vagy megsegí-

tenek a nehéz helyzetekben. De ha nem vagyunk végleg eltökéltek abban, hogy minden élőlényeszerű jelenségnek Linné rendszerében kell keresni a helyét ahhoz, hogy angyalként beszélhessünk róla, akkor azért érhetnek még minket (mindig is sejtett) meglepetések. Észrevehetjük például, hogy az angyal minden kultúrában közvetítő. Lehet, hogy valamilyen transzcendens világ és a hétköznapi élet között – ez a legerterjedtebb, legmegszokottabb formája az angyali közvetítésnek –, de lehet, hogy valami más, jelentős összefüggésre nyit kilátást. Karátson Gábor egyik gondolata alapvető összefüggésbe állítja az ég és föld hagyományosan az angyaloktól várt kapcsolatát. Ezt írja egy helyen: „Miután az ég üressé vált számunkra, ne várjuk, hogy a földet nem akarjuk majd üressé tenni.” Nyilvánvalóan a technikai eszközökkel túlerőltetetten épített társadalom, az ökológiai katasztrófa kilátása és egyáltalán a napi hírek ihlettek a gondolatot, de ez így ennél mégis jóval több. Mert ha van olyan ember, aki mindennek ellenére azt mondja, hogy én ebbe nem nyugszom bele, és közvetíteni akarok a látszólag kihűlt ég vagy a bezárt ajtajú ég és a kiürülés küszöbén álló föld között, mert sejtem, hogy az ég nem hűlt ki, és erre az ismeretre a földlakóknak pótolhatatlan szükségük van, akkor ott valami felsejlik az angyalságból. Aki ilyen tud, és el is akarja mondani, az nagy, suhogó szárnyak nélkül, a szó eredeti értelmében is közvetítő. Azaz angyal. Nemcsak akkor, amikor ilyen nagy ívű, nagy szárnyfeszávolságú lényként próbálja meg az eget és a földet újra valamiképpen összekötni, hanem akkor is, amikor a hétköznapi életében igyekszik olyan módon fogalmazni és olyan akvarelleket festeni, hogy ezek révén megpróbáljon közvetíteni. Karátson Gábor életének egyik feltűnő vonása, hogy miközben minden jel szerint *valóban* közvetített valamit ég és föld között, a közvetítés szerepének lényeges voltát is közvetíteni tudta. A közvetítés nélkülözhetetlenségét adta át. Valami ilyen várunk az őrangyaloktól. Tiszta, egyszerű szavakat, a ki-

nyalt semmitmondással szembeni hajpántos és pulóveres útmutatást, aminek segítségével a kilátástalan helyzetekben is van kedvünk tovább keresni a helyes utat.

Nagyon megragadó, ahogy ezek az akvarellek készülnek. Keresgélésről van szó, az ecset tétovának ható útjáról. Sokszor járt és magános grafitutak, foltok, hiányok, megfolyások. Kivétel nélkül mindegyikbe belelátom az angyalságot, és úgy gondolom, hogy ez magának az eszköznek, az akvarellnek is köszönhető. Az akvarell, a vízfestés talán a legősibb színes eszközünk a bennünket körülvevő világ ábrázolására, és ez az ábrázolás kezdettől fogva alkalmas volt a világ erőivel szemben látszólag tehetetlen ember erőgyűjtésére. Minden akvarell őrzi és hordozza a barlangrajzok kora és jelen időnk kapcsolatát: korok között közvetít.

Aztán itt van a víz maga, amely egyszerre tisztítószert és oldószert. Ez is a közvetítés egy esete. Amikor oldószert, akkor festékké is válik. És amikor az arcunkról izzadságcseppként, esőként vagy tisztítószerként lecsorgó víz a port vagy a homokot a redőkbe mossa, megszínezi vonása-

inkat, voltaképp ugyanaz a technika köszön vissza ránk a tükörből, mint az akvarellben. Víz, amely megfolyik bizonyos helyeken, mint a papíron az ecset nyomán. És még egy: maga a technika, amelyben a megszokott gondolkodás visszajára fordul. A színek itt arra valók, hogy a hiányt körülvegyék. Amit az akvarell kiemel, az mindig a tiszta, fehér, érintetlen, üresen hagyott felület. Ennek a szimbolizmus ismét nagyon mélyen kötődik az angyalsághoz. Nemcsak a lényeg hiány általi közvetítése, hanem a fehérség is a maga feltörhetetlen erejével. Nem akarom túlerőltetni, csak egyszerűen nem tudok túllépni rajta. Az a gondolkodói lét, mely Karátson Gábor gondolatain és az akvarelljein is ránk köszön, messze áll a gondolkodásmódoktól. Tisztában van a hiány jelentőségével, az égi és földi hiányával egyként, és ezt megnyilvánulásaiban, akvarelljein ábrázolni is tudja. Karátson Gábornak nem gondolatai vannak, hanem gondolkodik.

Mivel ezek az akvarellek jórészt a napilapokból kivágott sajtófotók köré festett táblaképek utódai az életműben, összeérnek bennük a vallási nyitottság és a hétköznapi, politikai elkötelezettség. Ezek az evangéliumi akvarellek nem a valóság előli menekülést szolgálják. Nem lép vissza velük a festő a zajos és poros világtól a biztos és elzárt szent világába, hanem az őket megillető magasságba emeli a hiány és keresés hétköznapi arcait. A teológiatörténetben az evangéliumi igény és a köznapi élet megbecsülése a politikai teológiákban fejeződik ki legvilágosabban. Karátson Gábor bibliai akvarelljei hasonlítanak a politikai teológiák világához. „Politikai akvarellek” ezek, melyekben tükröződik a föld égre utaltságának törvénye és a megvalósulás mindennapos hiányélményeinek története.

Nem tudom, kit ismert az akvarellek festője azok közül a kortárs teológusok közül, akik hozzá hasonlóan a föld szeretetével együtt keresték az ég járható útjait. Ezek közül elsőként Paul Tillich (1886–1965) nevét említem, akinek életútján két-három szembeötlő hasonlóság is van Karátson Gábor útjával. Tillich utolsó éveiben nagy kirándulást tett Japánba, érdeklődött a buddhista kultúra iránt, és diákjainak, hallgatóinak sokszor beszélt arról, hogy a teológiát ki kellene szabadítani a tudomány fogságából, és a művészet felé kellene vezetni. Tillich egyik legérdekesebb krisztológiai gondolata „a kép analógiája”. Arra utal ezzel, hogy a Jézusról összeállítható leghitelesebb képek a róla szóló beszámolók összességében élnek. Jézus ismerete analogikus ismeret, ahol az analógia hordozó elemei hitelesen mutatnak Jézus Krisztusra, de egyetlen beszámoló vagy kifejezőeszköz sem képes őt közvetlenül bemutatni. Érdekes kísérlet lenne egy recepcióesztétikai kutatás keretében utánanézni, hogy mennyiben és milyen irányban képes megváltoztatni egyes Jézus-képeket ezeknek a bibliai akvarelleknek az elmélyültebb tanulmányozása.

Tillich régen meghalt, de ma is élnek olyan politikai és ökoteológusok, akiknek gondolatai részben párhuzamosan haladnak Karátson Gáboréival. Ilyen ökoteológus Paul Santmire, aki megkülönbözteti egymástól a spiritualitást és az ökológiai érdeklődést. Santmire kritikája szerint a spiritualitásnak sok olyan formája ismert,

mely képes elszakítani az embert a föld iránti hűségétől. A fölfelé, Isten felé törekvő spiritualitás sok évszázadnyi története során létrehozta saját kalitkáját, amelybe nem nehéz beletévedni. Santmire számára az a többlétszemlélet, amelyre ennél sokkal nagyobb szükség volna a teremtés mai állapotát ismerve, nem fölfelé vezet, hanem lefelé, a föld felé, a füvek felé, a virágok és virágszirmok felé. Egy másik ilyen szerzőpáros Thomas Berry teológus és Brian Swimme fizikus. Közösén írt művük az *Ökozoi-kum*.¹ Elmondják, hogy csak akkor tudjuk felismerni, milyen mérhetetlen gazdagság vesz körül bennünket, ha az ősröbbanás első pillanatától kezdve úgy próbáljuk elmesélni a kozmosz történetét, hogy ehhez nekünk elválaszthatatlanul közünk van. A szerzőpáros szerint, ahogy a bibliai teremtéstörténet szerint is, a világ anyagiságának minden alapvető összetevőjével rokonok vagyunk, ahogy közünk van annak Teremtőjéhez is.

Bevezetésemben arra utaltam, hogy a Q. E. D. az utolsó tény a könyvekben, majd túllapozva kinyílik egy olyan világ, amelyben ránk van bízva, megérint-e bennünket az angyalság bármilyen formája. Újból végiggondolva most mégis azt mondom, hogy ha a könyv elolvasása után visszalapozunk a Q. E. D.-hez, talán már ez sem hat annyira tényszerűen. A Q. E. D. ókori és középkori története ugyanis a mai napig folytatódik a bizonyítások világában és a tipográfiában. A rövidítés a magyar származású amerikai matematikus, Paul Halmos jóvoltából geometriai formára rövidült tovább, egészen egy egyszerű négyzetig. A jelentése még mindig a „történet vége”, de a négyzet lehet besatírozott vagy üres, és leggyakoribb neve az angolszász világban: *tombstone*, azaz sírkő. Nem zárható ki, hogy az evangéliumi akvarellek elmélyültebb átlapozása odavezet majd valakit, hogy a sírkő rövidítésben ezentúl meglássa a „teli” sír és üres sír közti különbség evangéliumi tartalmát. A különbséget, amelyre nem meglepő módon az evangéliumban éppen angyalok hívják fel a figyelmet.

Béres Tamás

¹ *The Universe Story From the Primordial Flaring Forth to the Ecozoic Era. A Celebration of the Unfolding of the Cosmos.* 1992.

A reformáció mai üzenetei

Teológia és reformáció. Szerk. Szabó Lajos. Evangélikus Hittudományi Egyetem – Luther Kiadó, Budapest, 2017.

A reformáció kezdetének ötszázadik évfordulóját számos rendezvény, kiadvány, egyházi és állami megemlékezés és program jellemezte. Ezek között óhatatlanul előfordultak a személyes hangvételt és elköteleződést nélkülöző „kötelező körök”. Az a kiadvány, amelyet közös kiadásban jelentetett meg az Evangélikus Hittudományi Egyetem és a Luther Kiadó, nem tartozik ezek közé. A szerkesztő (az EHE korábbi rektora) előszava szerint az volt a kiadvány létrehozásának célja, hogy az egyetem oktatói-munkatársai úgy írjanak a reformáció egyik-másik központi gondolatáról, fogalmáról, hogy az ötvözze a tudományos reflexiót és a személyes, hitbeli érintettséget. A célközönség az egyház egésze és nem csupán az akadémiai világ, ebből fakadóan a szerzők törekedtek a közérthetőségre, és az általuk felhasznált illusztrációs anyag is gyakran az evangélikus gyülekezetek életét tükrözi. A kötet szerkesztettsége világos és átfogó: a reformátori *solák* közül kettővel (*solus Christus* és *sola Scriptura*) kezdődik, majd sorban következnek olyan fejezetcímek (mindig egy-egy tanulmánnyal), amelyek vagy az evangélikus hitvallásokban, vagy a lutheri teológiában fontos szerepet játszó fogalmakat, jelenségeket idézik fel („igaz ember”, „törvény és evangélium”, „paenitentia”, „pecca fortiter!”, „sola fide”, „Vivit”, „vocatio”, „jó rend”, „liturgia”, „képek”, „Deus absconditus”, „koldusok vagyunk, ez az igazság”, „gyermek”, „káté”, „gratia”, „magnus consensus”, „anyanyelv”, „prédikáció”). Ismertetőnkben a fenti fejezetcímekhez tartozó ta-

nulmányokat szeretném sorjában bemutatni – némi személyes reflexió kíséretében.

Reuss András *Más alapot senki sem vehet* című tanulmányában a lutheri teológia, de általában a keresztény teológia legfontosabb tételét, a krisztológiát vizsgálja meg abból a szempontból, hogy milyen különleges hozadéka van ennek az artikulusnak a keresztény hitben: egyértelművé tette Isten szeretetét, bizonyossá tett e szeretet felől mindenkit, aki hittel elfogadja, és minden embert befogadóvá tette az egyházat, Krisztus követét ebben a világban. Reuss András a rá jellemző alapos és integráló tudással, ugyanakkor spirituális mélységgel beszél a hit legnagyobb titkáról: ki nekünk Krisztus? Különösen megszívlelendőnek tűnik a tanulmány harmadik eleme, amely az egyház kapuinak szélesre tárására szólít fel, hogy exkluzív klubból küldetésünkhöz méltó módon minden embert megszólítani tudó és akaró közösségé lehessünk.

A tanulmánykötet hozzám tematikailag legközelebb álló tanulmányát Csepregi Zoltán írta (*Luther szentírási elve: A „hit szabályától” (Róm 12,6) az Isten ígéjébe vetett bizalomig*), aki nagyon világosan vezette le, hogy milyen sokszor félreértjük a lutheri *sensus literalis* kifejezést, „betű szerinti értelemnek” fordítva azt, szembeállítva a *sensus spiritualisszal* mint „lelki értelemmel”. Csepregi szerint legtöbbször a lutheri szóhasználat esetén is az órigenészi kettősséget (testi és lelki értelem, értelmezés) olvassuk bele a kifejezésbe, holott a reformátornál inkább a „történeti értelmet” (a *sensus historicust*) jelöli az előbbi. Luther ezzel eltávolodik Órigenésztől, és visszatul Pál apostol szóhasználatára, aki a „betű” (*gramma*) alatt közelebről a törvényt, tágabb értelemben (és némileg anakronisztikusan) az Ószövetséget, vagyis annak

történeti olvasatát értette. A lutheri „lelki értelem” nem elvont vagy vallásos-elitista spiritualizálást jelent, hanem a Szentírás „Krisztus szerinti”, tehát valódi olvasatát. Ez a fogalmi tisztázás arra is jó, hogy napjaink teológiai nyelvében is tudatosabban kerüljük a Szentírástól idegen gnosztikus test-lélek szembeállítást. A Csepregi-tanulmány kitér még a „homályos szentírási helyek” és az *analogia fidei* szerepére is Luther gondolkodásában.

Cserháti Márta *Önmagát értelmező Szentírás?* című tanulmánya is ugyanezt a témát viszi tovább, de immár nem a hermeneutika, hanem az exegézis területén. Mk 11,17 (a templom megtisztításának története) ószövetségi párhuzamainak (Ézs 56,7 és Jer 7,11) segítségével igyekszik jobban megérteni Jézus prófétai tettének jelentését. A tanulmány végkövetkeztetésével, amely J. D. Crossan rekonstrukciójához áll közel (Jézus bűnbocsátó hatalma korlátlan és inkluzív, szemben a templom és papsága szegényeket és kultuszi értelemben tisztátalankokat kirekesztő gyakorlatával), engem nem feltétlenül győzött meg (szerintem inkább Isten és a hamis mammon kultuszának konfrontációjaként érthető a jelenet), de az intertextuális vizsgálattal a szerző mindenképpen közelebb vitte olvasóit a jézusi szándék kontextuálisan is teljesebb megértéséhez.

Bácskai Károlynak, az EHE újszövetségi tanszéke oktatójának *A reformáció távlata – Kis újszövetségi apokaliptika 2Pt 3,10–13 alapján* című dolgozata a Péter második levelével és Júdás levelével folytatott exegetikai párbeszéd „részeredménye”. Részletesen mutatja be a levél szerzőségének komplex kérdéskörét, majd rávilágít arra, hogy a két irat a keresztény ember legfőbb hivatásaként ajánlja az istenfélelemmel teljes igaz életet Urunk közelgő eljöveteleig. Ez az eszkatológiai várakozás engedi távlatosan szemlélnünk a reformáció célkitűzését is, az egyház folyamatos, evangélium szerinti megújulásának feladatát.

László Virgil, az evangélikus teológia friss doktora rövid írásában (*Törvény és evangélium*) egy olyan kérdés értelmezésére tesz kísérletet, amely hagyományosan elválasztani látszik a lutheri és a kálvini teológiát, ezért is érdeklődéssel olvastam. Végül azonban az a benyomás

alakult ki bennem, hogy a szerző írásával sikeresebben tette érthetőbbé, hogy mit nem tekinthetünk törvény és evangélium szembeállításának (nem Ószövetség kontra Újszövetség, nem ítélet kontra elfogadás, nem testi kontra lelki, nem zsidó kontra keresztény és nem is Isten haragja szemben Isten szeretetével), mint azt, hogy a „törvény és evangélium” valójában miért tekinthető szembeállításnak és komplementaritásnak a lutheri teológiában.

Bódi Emese *A bűnbánat* című írásában az evangélikus egyház két hitvallási iratában, az *Ágostai hitvallásban* és annak védőiratában (*Apológia*) vizsgálta meg a bűnbánat kérdését. Ez nyilván fontos területe volt a római egyházzal való konfrontációnak, ugyanakkor bizonyos mértékben meg is tartotta a kontinuitást, főleg, ha a többi protestáns egyház (például a református) gyakorlatával vetjük össze. A szerző tanulmányát egy személyes történettel zárja, amely arra mutat, hogy a magángyónás intézménye nem tűnt el teljesen a mai evangélikus hitgyakorlatból sem.

Béres Tamás írása (*Vétkezz bátran...!*) Luther egyik elhíresült idézetének valódi kontextusát és jelentését igyekszik feltárni. A szerző mellett érvel, hogy amikor Luther ezt írta Melanchthonnak: „Légy bűnös és vétkezz bátran, de még bátrabban higgy és örülj Krisztusban...”, valójában nemcsak egy retorikailag túlzó alakzatot használt, hanem nagyon is tudatosan utalt a megigazulástan mélységére és „az evangélium szabad áramlásának távlataira” az egyén életében. Luther számára az utókor félreértése (feltételezhetjük, hogy a címzett, Fülöp mester még jól értette) sem volt túl nagy ár azért, hogy leszámoljon a személyes kegyesség „tisztaságra” való törekvésének ábrándjával.

Orosz Gábor Viktor *Bizalom által kibontakozó szabadság* című írása nagy ívű utazásra hívja az olvasót Szent Ágostontól a skolasztikus filozófián keresztül egészen a 20. századi protestáns teológiai gondolkodókig, és azt vizsgálja, hogy miként viszonyul egymáshoz az eredendő bűntől feloldó megigazulás, az abból eredő keresztény szabadság és az Isten és emberek iránti felelősség.

Szentpétery Péter (*V.I.V.I.T.– A Luther-rózsa feliratáról, az élő Krisztusról*) egy nyomozó következettségével ered a Luther-rózsa titokzatos felirata által feladott rejtély nyomába. Az önmagában értelmes latin szó („él”) nyilvánvalóan egyben betűszó is, és már Luther kortársait is izgatta, hogy minek lehet a rövidítése, bár Luther maga akkor határozottan visszautasított minden megfejtési kísérletet. A szerző bevallja, hogy a pontos megoldókulcs most sincs a kezünkben, de a feloldási kísérletek pusztán katalógusa önmagában is szórakoztató utazást nyújt a lutheri teológia gondolatvilágában.

Pángyánszky Ágnes (*Vocatio – Elhívás. A fogadószoba megnyitása*) a lelkészi hivatást veszi szemügyre történeti és ekkleziológiai szempontból. Korányi András írásában (*A papok házasságáról*) igen érdekes, tanulságos és néha szórakoztató részletek derülnek ki reformátor eleink házasságairól. Ez volt az a korszak, amelyben egy-egy evangéliumi hitűvé vált „kiugrott” pap vagy szerzetes házassága nem volt mentes sem az egyházpolitikai, sem a teológiai felhangoktól, miközben – természetesen – a számunkra (házasemberek számára) is jól ismert magánéleti izgalmakat, küzdelmeket sem nélkülözhetette.

Finta Gergely tanulmánya (*Musculus és a mise – Luther istentiszteleti útmutatása és a korabeli gyakorlat*) Wolfgang Musculus augsburgi reformátor 1536-ban írt útínaplója segítségével enged bepillantást a wittenbergi liturgikus gyakorlatba. Harmati Béla László *Kép vagy képtelenség? A képfogalom ártérelmeződése Luther korában* címmel azt a folyamatot elemzi, ahogyan az egyházi képzőművészet szakrális tárgyaiból az evangélium tanításának hatékony eszközeit alakították ki a reformátorok és a hozzájuk kötődő művészek.

Joób Máté hosszú című írása (*Az elhagyatottság érzésének megtapasztalása és feloldása a lelkigondozói kapcsolatban*) a szerző mentálhigiénés tapasztalatait ütközteti a szakirodalom (például Rogers, Stenger és Loewenich) ajánlásaival az elhagyatottság – mind a lelkigondozottat, mind a lelkigondozót fenyegető – érzésének kezelésére. Az ószövetséges biblikus Varga Gyön-

gyi (*Szegény gazdagok – avagy a koldusok teológiája*) Luther utolsó hit feljegyzése kapcsán („Koldusok vagyunk, ez az igazság”) elmélkedik a szegénység és gazdagság bibliai fogalmain és azok Luther teológiájára és életfelfogására gyakorolt hatásán. Nagyon aktuális írás, arra gondoltam olvasása közben, hogy magyarországi protestáns egyházaink a szabadság visszanyerése után mintegy harminc esztendővel, a „társadalmi hasznosság” elvárásától hajtva szorongatóan időszerűnek kell hogy érezzék Jézus szavait a hamis mammon és Isten valódi tisztelete közötti feloldhatatlan ellentmondásról. Bárcsak jó döntést hozhatnánk, amelyben egyszerre tudunk megfelelni az egyház anyagi és intézményi életéből fakadó felelősségnek és az evangéliumi „lelki szegénység” mércéjének!

Kodácsy-Simon Eszter tanulmánya (*Milyeneké az Isten országa? A gyermekek teológiája Luthernél*) szintén hosszú utat jár be, amíg eljut a címben feltett kérdésig. Egy rövid tanulmány keretein belül nyilván lehetetlen alaposan és általánosításoktól mentesen bemutatni, hogy milyen szerepet játszottak a gyermekek a társadalomban az antikvitástól a reformációig, a szerző mégis kísérletet tesz erre, mégpedig talán azért, hogy rámutasson, minden korszakban valamilyen mértékben instrumentalizálták és alábecsülték a gyermekeket. Luther szemlélete azonban a jézusi gyökerekig hatol vissza, amikor arra helyezi a hangsúlyt, hogy a gyermek nem a saját teljesítményére hagyatkozva, hanem bizalommal és hittel közelíti meg a szülőt, és a szülőképp mögött megsejtve magát Istent.

Köszeghy Miklós jegyzetében (*Ilyen egyszerűen tanítsa reá a családfő háza népét!*) a reformáció és a szerző szakterülete (az Ószövetség) közötti kapcsolópontot az atyák fiaiknak adott intelmei, a családon belüli oktatás adja. A téma lehetőséget ad Köszeghy tanár úrnak a mai köz- és felsőoktatás anomáliái feletti reflexióra is. Balogné Vincze Katalin *Meditáció – imádság – pedagógia. Luther imádkozásról szóló útmutatása (1535) alapján* című írása a kegyelemről és a hozzá kapcsolódó újszövetségi fogalmakról szóló doktori dolgozatának egy részkérdését fejt ki.

Szabó B. András *Magnus consensus* (nagy egyetértés) című tanulmánya az *Ágostai hitvallás* bevezetéséből veszi a témáját. Időszerűnek és szükségesnek ismeri fel a szükségképpen konfliktusos egyéni igazságkereséssel és -értvényesítéssel szemben az egyházon belül a régi hagyomány, a konszenzusra törekvés felelevenítését.

Balázs Géza nyelvészprofesszor *A reformáció hatása a magyar nyelvre* címmel igyekszik összefoglalni azokat a nyelvi jelenségeket, amelyeket a magyart anyanyelv-ként használók a reformációnak köszönhetnek, közvetlenül és közvetve, például az ellenreformáció vagy mai nevén katolikus megújulás révén.

A kötetet a szerkesztő Szabó Lajos nehezen besorolható műfajú írása, a *Tizenegy homiletikai pillanatfelvétel – Fontos mondatok és aktuális szópárok* című „szemináriumi helyzetjelentése” (a műfaji besorolásra tett tétova kísérletem) zárja. A könyvet mindvégig jellemző kreatív és személyes megközelítés ennek az írásnak is sajátja. Szabó Lajos a tanulmányban elárulja, hogy a homiletika-előadásokat a 2016/2017-es tanévben úgynevezett „aktuális negyedórákkal” kezdték, amelyek segítettek a hallgatónak és az előadónak is ráhangolódni a tárgyalt

homiletikai kérdésekre. Ehhez egy-egy fontos idézet és tizenegy fogalompár (például igehirdetés és felkészülés, igehirdetés és katarzis, igehirdetés és megfelelési kényszer) jelentette a kiindulópontot. Érdekes és tanulságos volt ebből a szokatlan megközelítésből olvasni az igehirdetést érintő több fontos fogalomról.

A kötet szép tablóját adja az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatói és egyszersmind a mai evangélikus teológia művelői reformációval kapcsolatos gondolkodásának. Református olvasóként jó volt elmélyedni Luther és a lutheri teológia napjainkig húzódo hatás-történetében, a régi, de ma is aktuális vagy éppen hogy aktuálissá formálódó gondolatok, fogalmak felidézésében. A kötet nem azt a sztereotípiát erősítette bennem, hogy az evangélikus teológia kimerül Luther gondolatnak ismételtetésében, hanem inkább afelől győzött meg, hogy Luther és az általa elindított evangéliumi megújulás akkor maradhat minden időben aktuális, ha az egész keresztény egyház és a minket körülvevő és kérdéseket felvető, kihívásokat támasztó világ kontextusában beszélünk róla.

Pecsuk Ottó

Örökségünk gazdagságából

A lutheri reformáció ötszáz éves öröksége. Szerk. Fabiny Tibor. Luther Kiadó, Budapest, 2018.

A Magyarországi Luther Szövetség és a Magyarországi Evangélikus Egyház Reformációi Emlékbizottsága 2017 januárjától az év végéig tizenkét tudományos, ismeretterjesztő előadásra hívogatta az érdeklődőket az Evangélikus Országos Múzeum előadótermébe. Havonta egy alkalommal számos téma szakemberei mutatták be a reformációval, Luther életművével kapcsolatos kutatási eredményeiket, az évfordulóhoz kötődő szakmai érdekességeket. A színes palettán szerepelt zenei, művészettörténeti, történelemit, irodalmi, nyelvészeti, politikai, gazdaságtudományi és gasztroteológiai témájú előadás

is, bizonyítván, hogy a reformáció a kultúra minden területén hatott, s befolyása ma is érzékelhető. Az előadások bővített, szerkesztett változata a *Credó*-ban való folyamatos megjelenés után egy kötetben is olvasható végre. A könyv végén helyet kapott egy 2017 szeptemberében lezajlott pódiumbeszélgetés anyaga, ahol evangélikus, római katolikus és református teológusok kerestek közös pontot a reformációban, s igyekeztek egyházaik jövőképét, reményeit megismertetni a hallgatósággal.

A hajdani mondás, mely szerint a szó elszáll, de az írás megmarad, ebben az esetben nem érvényes. Az estek videofelvételei megtekinthetők az evangélikus.hu honlapon és a YouTube-on, mégis jó, hogy a Luther Kiadó jóvoltából kézbe vehetjük a nyomtatott válto-

zatot. A jegyzetapparátussal és színes képekkel gazdagon illusztrált kötet csak az első része az előadássorozat anyagát bemutató kiadványoknak. Segít felidézni az elhangzottakat, s kedvcsinálóként is szolgálhat a további programok látogatásához azoknak, akik a 2017-es alkalmakról lemaradtak. Az új sorozatban már sorra került a *Heidelbergi disputáció* részletes ismertetése, a szószékoltárok és a kegyességgyakorlás összefüggései és művészettörténeti jelentősége és számos olyan téma, amely segítséget nyújt egyháztörténetünk alaposabb megismerésében. A katolikus reflexiókat vagy éppen az evangélikus nyomdák jelentőségét ismertető alkalmak újabb színt hoztak a régi, több szempontból tárgyalt témák közé. Az sem mellékes szempont, hogy ezek az előadások lehetőséget teremtenek a bemutatkozásra az új kutatói generációnak is.

E rövid recenzió keretein belül nincs mód a kötet mind a tizenkét tanulmányára kitérni, ezért az átfogó ismertetésen túl kedvcsinálóként csak néhány írásra térünk ki részletesebben.

Ha valaki netán épp e kötet elolvasása révén próbálná megérteni a reformáció lényegét, talán elcsodálkozna azon, teológiai nézetkülönbségeken alapuló vita és hitvallás hogyan fejthetett ki ilyen szerteágazó kulturális hatást, miképpen változtathatta meg a mindennapi élet ennyi vonatkozását. Ahogyan az első előadásban Kamp Salamontól megtudtuk, Bach alkotásainak lényegét nem elegendő az esztétikában és a zenetörténetben keresni: tehetség, mesterségbeli tudás, tradíció és hit szerves egysége teszi különlegessé. Forrása az életmű középpontjában álló evangélium, ez adja fényét és erejét. Az előadó – Luther szavaival élve – a kereszt teológusának tekinti őt is, aki műveiben a megfeszített Krisztus ábrázolása révén kívánta hitét megvallani, az elnyert üdvösség feletti örömét és háláját kifejezni. Összességében ez mondható el minden olyan alkotóról, művészekről és

tudósokról egyaránt, akik tehetségüket az evangélium szolgálatába állították, s igyekeztek szakmai tudásuk mellett elkötelezettségüket is gyarapítani a reformáció eszméinek irányítása alatt.

Hogy mennyire jelen vannak ezek a gondolatok mindennapjainkban, azt az aktuálpolitikai színezete miatt is nagy érdeklődésre számot tartó iszlám témájú este is bizonyította. Luthernek ezzel a 16. századi történelmet is meghatározó hatással kapcsolatos megnyilvánulásai ma is meghatározóak gondolkozásunkban. A muzulmán népekkel és az iszlám tanításával összefüggő előfeltételezéseink javarészt az ő egykori írásaiig nyúlnak vissza. A korszak jelentős teológusainak munkássága egybeesett az oszmán hódítással s az Oszmán Birodalom világhatalommá válásának kezdetével. A wormszi birodalmi gyűlés évében zajlott a nándorfehérvári csata, a *Kis káté* megjelenése Bécs ostromának évére esett. Érthető tehát, miért is tekintette Luther az Európát érő oszmán-török terjeszkedést egyúttal az iszlám fenyegetésének is.

A korabeli európai polgár szemében a török népesség és az iszlám egyet jelentett a háborús fenyegetettséggel és az eretnekséggel. Mindaz tehát, amit Luther az iszlámmal kapcsolatban mondott és leírt, a történelmi kereszténység iszlámról alkotott képét tükrözte, s szorosan kapcsolódott a megromlott egyházat érő isteni csapások gondolatával is. A tanulmány szerzője – Mányoki János, az Evangélikus Országos Könyvtár főmunkatársa – több röpirat és a 95 tétel erre vonatkozó szakaszainak bemutatásával tárja fel, hogyan is alakult az évek során a két birodalom és a kétféle kormányzás gondolatköre a történelmi viszonyok változásával. Rávilágít az iszlám szekularizációval szembeni ellenállásának okaira s ennek máig ható következményeire is. Az Oszmán Birodalom és a Szovjetunió közötti hasonlóság felvetése ugyancsak váratlan fordulat lehet a politikatörténetben járatlan olvasók szemében, s bár a szerző

óv bennünket a párhuzam erőltetésétől, a felismerés továbbgondolásra érdemes.

Néhány ének segítségével megismerhetjük Luther énekszerzői munkásságának legfőbb jellegzetességeit. Negyvenöt ének szövegét vagy dallamát tulajdonítják a reformátornak, ezek főként zsoltárparafrázisok, de találunk közöttük katekizmust és bibliai témájú vagy épp ünnepre írott éneket is. Három ének példáján láthatjuk, hogyan változott a szöveg és a dallam a magyarországi énekeskönyvekben az évszázadok során.

A kötet végén egy 2017 őszén, Pócsmegyeren tartott kerekasztal-beszélgetés anyagát találjuk. Az ökumenikus rendezvényen négy teológus – Jelenits István, Fabiny Tibor, Szűcs Ferenc és Tatai István – gondolatait ismerhetjük meg a résztvevők a reformáció minden felekezetet érintő hatásairól. A beszélgetés az előadók személyes tapasztalatainak, a többi felekezethez való kötődésének feltárásával kezdődött. Az eszmecsere lehangsúlyosabb

gondolataként a közös kincs: az evangélium, a nemzeti nyelven folyó istentisztelet és oktatás értékeinek összekapcsoló erejét emelhetjük ki. Közös történeti és teológiai örökség birtokában ezek révén építhető újjá az évszázadok során az a kapcsolat, mely közös célkitűzésként Európa újraevangelizálásához szükséges. Az együttes gondolkodás során több, az egyetemes egyházra vonatkozó kérdésre keresték a választ: Hogyan újulhat meg folyamatosan az egyház? Van-e esély a különvált felekezetek közötti látható egység megteremtésére? Az egyes válaszok más-más részletét világították meg annak az útnak, melynek bejárása még ránk vár.

Az összességében rendkívül változatos előadások némelyikéből kissé száraz írás született, hiszen az átfogalmazott változat mindig veszít az élőszó erejéből. Ez azonban mit sem von le az igényes és fontos kiadvány értékéből.

Marjai Éva

Kamatoztatott örökség

KURUCZ György (szerk.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*. Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary – L'Harmattan Publishing, Budapest, 2017.

Bár a tanulmányok alapját képező előadások már 2012-ben elhangzottak, mégis alkalmas időben vehetjük kezünkbe a Kurucz György szerkesztésében, illetve a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent kötetet. Az ötszázadik évforduló sürgető figyelmeztetés a reformáció lelki és szellemi örökösei számára, hogy örökségükkel számot vessenek és gazdagságukat kamatoztassák. Az építkezés ugyanis csak akkor lehetséges, ha az európai kultúra és gondolkodás minden szintjén felkutatják a protestantizmus értékrendszerének széles körben megvalósuló hatását.

Az angol és német nyelvű írásokat bevezető

előszóban Jan Peter Balkenende, Hollandia egykori miniszterelnöke egy olyan folyamatot vázol fel, amelyben az elmúlt évszázadok kríziseinek és eszmei összecsapásainak ellenére napjainkig kimutatható a reformáció tudomány- és gondolkodástörténeti jelentősége (7–8. o.). Sőt a protestantizmus értékrendszere az életmód, a társadalom, a politika és a művészet színtereit is áthatja. Ennek eredményeként jut Balkenende a könyv címét is adó következtetésre: „A protestantizmus, ismeret és a tudomány világa összekapcsolódik” (8. o.).¹ E kötet széles spektrumot felölelő írásai külön-külön is ezen értékrendszer érvényesülését igazolják. A könyv tanulmányai – időben előrehaladva – három fronton világítanak rá a protestantizmus és az egyes tudományterüle-

¹ „Protestantism, knowledge and the world of science are connected.”

tek párbeszédére: *School and morality* (Képzés és moralitás), *Perception and dissemination* (Felfogás és továbbadás), illetve *Experience and representation* (Tapasztalat és képviselés). A következőkben – néhány gondolat erejéig – ezekbe a párbeszédbe „hallgathat bele” az olvasó.

Az első tanulmány Ittész Gábor tollából született, és – kiváló kiindulópontként – a reformáció kezdetéhez, az egyetem világába kalauzolja el az olvasót (11–38. o.). Azt a folyamatot követi nyomon, amelynek során a wittenbergi egyetem az 1502-es megalapítása utáni években egyházpolitikai jelentőségű intézményből a skolasztikus iskola bástyájává, majd pedig a reformáció eszmei háttérének otthonává vált. Melanchthon szervezőkészségének, Luther vezetésének és Spalatin diplomáciájának köszönhetően 1536-ra egy megerősödött, humanista szellemiségű egyetemet találunk Wittenbergben, amelynek kitűzött célja, hogy a Szentírást középpontba helyezve Isten szolgálatára és az evangélium hirdetésére készítse fel hallgatóit. A szerző nem csupán történeti áttekintést nyújt az egyetemről, hanem – figyelemre méltó módon – úgy elemzi az egyetem egyes tanészékein oktatott diszciplínák és tananyagok változásait, hogy közben a mögöttük álló teológiai iskolákat, az intézményi struktúrát és a pénzügyi tényezőket is szem előtt tartja.

Csízó Katalin tanulmányában azokat a protestáns – főként magyar – műveket vizsgálja a reformáció idejéből, amelyek a királytűkör középkori eredetű műfaját elevenítik fel (39–51. o.). Kiemelt forrásként tekint a 4. századi Agapetos *Ektthesis* című művére: az akkoriban tankönyvként használt alkotásnak minden bizonnyal nagy szerepe volt a műfaj újkori feléledésében. Csízó konklúziója szerint a királytűkör műfaja, illetve annak 16. századi alkalmazása – az emberszeretet hangsúlyozásával – jelentős mértékben járult hozzá a protestáns szellemiségű oktatás és politikatudomány fejlődéséhez.

A következő tanulmányban Fabiny Tibor olyan szemléletet fedez fel az angol bibliafordító és mártír reformátor, William Tyndale hermeneutikájában, amely nemcsak az egyházatyák és a reformátorok gondolkodásával mutat összhangot, hanem a szövegről alkotott modern elképzelésekkel is (53–61. o.). Tyndale a „szöveg folyamatára” (process of the text) összpontosít, s az abban kibontakozó, egyetlen literális értelemre, amely a szó szerinti és a lelki jelentés együttesét jelenti. Ezzel a megközelítéssel Tyndale közel kerül Paul Ricoeur szemléletéhez (a szöveg önálló intenciójáról) és Northrop Frye meglátásához is (a literális értelem és a metaforikus értelem egységéről).

A hit forrásaihoz való visszatérés humanista motivációja a nyelvészetben is gyümölcsöző eredményeket hozott. Zsengellér József a héber nyelv újrafelfedezésének következményeit vizsgálja azokban a 16–17. századi, magyar vonatkozású munkákban, amelyek összehasonlító nyelvészetrel, illetve a nyelv grammatikájának leírásával foglalkoznak (63–76. o.). Bár napjainkban már nem tartható az az álláspont, amely szerint a magyar nyelv a héberrel áll a legközelebbi rokonságban, a következtetés összhangban állt a nemzetközi tudományos szemlélettel: a héberre – mint a „legősibb nyelvre” – a legtöbb korabeli nyelvészeti munkában paradigmaként tekintettek. A tanulmány érdeme, hogy a fent említett túlhaladottság mellett rámutat Szenci Molnár Albert, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György és mások munkásságának alaposságára és tudományosságára: a szerzők – a nyelv és kultúra ápolásán túl – az európai tudományosság színvonalán készítették el a magyar nyelv első összehasonlító nyelvészeti és grammatikai munkáit.

Péti Miklós a diktálás és az inspiráció koncepcióját vizsgálja John Milton *Elveszett paradicsom* című, nagy hatású epikus költeményében (77–84. o.). A szerző, aki már azelőtt elveszítette a látását, hogy a mű elkészítéséhez hozzáfogott volna, nyilvánvalóan nem a leírás kül-

ső művelését értette a „diktálás” szó alatt. A leírásen túlmutató kreatív folyamatra gondolt, amelyben az őt megihlető múzsa hozzájárult az alkotáshoz: a múzsa birtokába vette a költőt, s ezzel a költő is az ének ajándéka birtokosává vált. Vallomása szerint így az emberi és a spirituális tényező egyaránt szerepet kapott a mű megszületésében.

Bemutatásunkban röviden szólnunk kell a másik két nagy egységben szereplő tanulmányokról is. Hans Erich Bödeker részletes értekezésben vizsgálja a 18. századi protestáns Németország iskolázott rétegének vallásosságát és hitét (87–129. o.). A szerző szerint Lessing, Semler, Spalding, Kant, Leibniz és mások a reformáció és a pietizmus hagyományából merítve helyezték előtérbe a személyességet és a szabadságot. A felvilágosodás iránymutatását követve ugyanakkor szembefordultak az általuk merevnek tartott keresztény tantételekkel, s inkább a tudatosságot, a kritikusságot és a morális aspektusokat hangsúlyozták. Függetlenségre törekvő teológiai oktatást szorgalmaztak az akadémiai életben, emellett pedig meg akarták őrizni a vallásosság és a szekularizált világ kapcsolatát is, hiszen számukra a képzés (Bildung) egyet jelentett a vallással.

Kurucz György a magyar közgazdaság-tudomány fejlődésében nélkülözhetetlen szerepet játszó, protestáns háttérből érkező tudósok munkásságát tárja fel a 18. és 19. század fordulóján (131–158. o.). A tudományterület műveléséhez a Festetics György gróf által 1797-ben alapított keszthelyi Georgikon biztosította az intézményes kereteket, lehetővé téve a nemzetközi jelentőségű tudományos munkák megszületését. Kurucz tanulmányához jól illeszkedik Csoma Zsigmond írása, aki a kora újkori magyar lelkipásztorok mezőgazdasági érdeklődésére derít fényt (159–181. o.). A reformáció idején már megjelenő érdeklődésre megtermékenyítően hatottak a felvilágosodás természettudományos hangsúlyai, így Pethe Ferenc, Fábián József, Bél Mátyás és mások példáin keresztül szemlélhetjük, hogyan járultak hozzá a lelkipásztorok a kertépítés, szőlőtermesztés és általában a gazdálkodási ismeretek előrehaladásához. A magyar államtudomány területén végzett protestáns munkás-

ságot Török Borbála Zsuzsanna vizsgálja mélyrehatóan (183–200. o.). A főként német protestáns területekről származó tudományterület – a Habsburg-ellenes vélekedéssel ellentétben – felekezettől függetlenül, különösen Pozsony, Pest és Debrecen egyetemlein honosodott meg először, mindenekelőtt empirikus, majd pedig rendszerezett hangsúlyokkal.

Az utolsó egységet Ugrai János tanulmánya nyitja a Sárospataki Református Kollégium viszontagságos történetének 18–19. századi szakaszáról, különösen az 1793 és 1796 között végbemenő tantervi reformjairól (203–212. o.). Kövy Sándor munkássága Ugrai szerint Comenius meghívása óta a legjelentősebb fellendülést hozta a kollégium életében, és országos szinten az elsők közé emelte az iskolát (például a magyar nyelvű oktatás bevezetésével). Az intézményektől Dunsoki-Draskovich József az egyéni életútra tereli az olvasó figyelmét, és Zsilinszky Mihály (1838–1925), a világjáró politikus és történész személyében a 19–20. századi lutheránus értelmiség példás alakját, egyházának elkötelezett világi képviselőjét mutatja be (213–222. o.).

Semsey Viktória a spanyolországi vallásszabadságot lehetővé tevő 1869-es alkotmányos nyilatkozat előzményeit, körülményeit és következményeit mutatja be, különös figyelemmel kísérve a protestánsok és a liberális politikai erő képviselőinek szerepvállalását (223–228. o.). S bár a protestantizmus nem tudott megerősödni a katolikus dominancia mellett, a szabad oktatás bevezetése fontos lépést jelentett Spanyolország fejlődésében.

A protestáns gondolkodást meghatározó személyek sora Rudolf Hermann Lotze (1817–1881) nevével folytatódik. A 19. századi filozófus és fizikus életművének – eddig keveset vizsgált – hatásaival Hendrik Vanmassenhove foglalkozik tanulmányában (229–236. o.). Lotze gondolkodásának impulzusai számos területen kimutathatók (különösen a teista idealizmusa és a leibnizi „legjobb világ” ontológiai-teleológiai interpretációja): az értékelmélet etikai, gazdasági és egyéb színterein, természettudományos megközelítésekben, de a német és az egyesült államokbeli protestantizmus teológiai szemléletében is. Lotze után egy magyar életútra nyerünk rálá-

tást: Heltai Miklós és Heltai Pál a református Karácsony Sándor munkásságát ismerteti (237–250. o.). Karácsony kiváló tudományos tájékozottsággal és rendkívüli pszichológiai érzékenységgel építette fel pedagógiai elméletét, s mutatott rá a szociális háttér és az interperszonális kapcsolatok meghatározó szerepére a tanításban. Hatása ma is kimutatható a magyarországi oktatásban, ugyanakkor a szerzőpáros szerint életművének örökségében máig kiaknázatlan lehetőségek maradtak.

A kötetet Pásztor Péter tanulmánya zárja, aki a kálvinista apologetikai megközelítés irodalmi megnyilvánulásait térképezi fel Marilynne Robinson műveiben (251–256. o.). Pásztor megfigyelése szerint a regényes formában megírt történetek egy-egy konkrét ütközőponton is érvényesítik a kálvinista apologetika álláspontját (például akkor, amikor az apa–fiú konfliktusra nem a freudi Oidipusz-komplexus magyarázatával vá-

laszolnak, hanem a mennyei Atyával való megbékélés lehetőségével). Emellett Robinson általánosabb szinten is védelmébe veszi a keresztény megközelítés létjogosultságát: *Marguerite de Navarre* című novellájában árnyalja a Kálvinról (és általában a kálvinizmusról) alkotott kritikusképet.

E rövid írásban bemutatott, nagyszerűen összeállított és magas tudományos színvonalú kötet érdemi hozzájárulás az ötszázadik évforduló méltó megünnepléséhez, hiszen a protestantizmus örökségének jelentőségére irányítja a változó világban élő olvasók figyelmét. Alapvető segítség a reformáció örökösei számára is, hogy ne csupán a megemlékezés külsőségeinek tegyenek eleget, hanem kamatoztassák gazdagságukat, és – nevékhöz hűen – a forráshoz való visszatérésben találják meg megújulásuk kulcsát.

Czentszár Simon

Építészet és identitás

ZIEGLER Ágnes: *A brassói Fekete templom – Reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben*. Martin-Opitz Kiadó, Brassó–Budapest, 2018.

Manapság, amikor a könyvek címadása is gyakran él a blikkfang eszközeivel, inkább ritka az olyan részletes cím, amelyet ennek az új könyvnek a címlapján olvassunk: *A brassói Fekete templom – reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben*. Valóságos tartalmi kivonat ez a két vagy három mondat. Hasonló címeket régi könyveken találunk. Most elég csak egyet idézni: *Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek, régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása. Melyen amint életében sohasem kapott, hanem Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradt, úgy a következő maradváinak örökös emlékezetire írt le hazája felfordult*

állapotján szánakodó igaz hazafia és gyűkeres székelly báró altorjai Apor Péter. Végezte pedig el munkáját az 1736. és életének 60. esztendejében, alsótörjai udvarházánál. – Erről azonban később bővebben kell szólnunk.

Most elegendő arra utalnunk, hogy a részletes cím nem reklám, hanem szabatosan írja le annak a doktori disszertációnak a problematikáját, amelyet Bálint Ágnes a Kolozsvárt Kovács András professzornál befejezett tanulmányait folytatva, a budapesti ELTE BTK Művészettörténeti Intézetén kezdett el, és 2012-ben nagy sikerrel meg is védett. A munka nem más, mint egy nevezetes épület monográfiája. Ilyesmit nem csak a turista igényel; egy olyan nagy és fontos épületről, mint Brassó egykori Szűz Mária-plébániatemploma, amely 1542 óta a város evangélikus főtemplomaként szolgál, időről időre a monografikus tárgyalás is hivatott bemutatni „a tudomány állását”. Ezt a feladatot az 1920-as évek óta új munka nem látta el, miközben különböző áttekintések kontextusában sokan sokféleképpen tárgyalták a

középkori templomot, amelyről Ziegler Ágnes azt írja, hogy „évszázadokon keresztül lenyűgözte és manapság is letaglózza szemlélőit”. Hatásának fontos tényezőjeként emeli ki, hogy – ellentétben a házak rengetegéből „kiszabadított” középkori emlékekkel – megőrizte eredeti városi kontextusát.

A középkor kutatói jól tudják, hogy ahhoz, amit kutatunk, akárcsak egy ásatás során, a művészeti emlékekre rakódott évszázados guanórétegeken át juthatunk: meg kell találnunk az utat az eredetihez, fel kell ismernünk annak maradványait nemcsak a későbbi átalakítások és restaurálások, hanem az egymásra rakódó értelmezések és hagyományok rétegei között is. Nincsen középkori emlék, amelyet naiv belefeledkezéssel lehetne befogadni, s ne igényelné a nyomolvasás és az értelmezés szellemi munkáját. Azt, hogy hogyan jutunk a középkori művek szemléletéhez, valamilyen szimulált romantikus spontaneitás jegyében inkább leplezni szokás. Itt azonban, a templom újjáépítésének történetében minden csak előfeltétel, amit a régi plébániatemplomról tudni lehet; a róla szóló írott források, ábrázolásai és építéstörténete egyaránt, és a disszertációban maga a még régebbit helyettesítő forma válik főtémává. A kétszeri 20. századi restaurálás, előbb 1937–1944 között, majd 1968 tájától egészen az ezredfordulóig gondoskodott arról, hogy nemcsak a középkori épület, hanem annak újjáépített változata se legyen értelmezhető minden megfontolás nélkül. Ezért sok esetben csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg, mi középkori eredetű a ma álló épületben. Mindenekelőtt alaprajzának és távlati képének kontúrjai. Messziről egy hármas tömegtagolású épület áll előttünk, amelynek azonban részletei – mint a szentély támpilléreinek fiáléi – gyakran csak *látszanak* középkorinak. Ez a látszati hatás, amely annyira idegen a középkori eredetitől, meghatározza a hosszház karzatait is: nem könnyű eldön-

teni, és vitatta is a szakirodalom, vajon hasonló régiek utánzatairól vagy előzmény nélküli formákról van-e szó.

A templom körítőfalai többé-kevésbé középkori eredetűek: szentélye szobordíszes támpilléreivel egy késő gótikus csarnoktípusba illeszkedik, hosszházának hatalmas épülete mindenfelől való megközelíthetőségével és a legnagyobb városi templomépületekre jellemző négy kapujával a nagy polgárvárosok reprezentatív típusát

követi. Szembetűnő, hogy azzal a késő gótikus városi templomtípussal van dolgunk, amely a lutheri reformáció színhelyeinek, Szászországnak, Thüringianak a városaiban uralkodó szerepet játszott. Ezeket a templomokat fosztották meg bálványozásnak minősített képi díszüktől vagy rendezett akciók során, vagy a radikális népmozgalmak tumultusaiban. A brassói, nagy, bodros levelekkel díszített hosszházkapuzatok azt mutatják, hogy itt ért véget valamikor a 15. század közepe után az a hagyomány, amely 1400 körül Kassáról indult, s amelynek a korszak polgárvárosain

keresztül vezető útját korábban a kolozsvári Szent Mihály-templom, egy 1429-ben bevéselt évszám szerint pedig ekkoriban a segesvári Hegyi templom jelezte. Ugyanebből az időből és körből valók a templom tornyai is. Formáikat – vagy legalább hatásukat – utánozta a renováció ornamentikája. Ennek átvitele a 18. század elejének épületére feltételezi a kőfaragóipar (Brassóban céhe is működött) valamilyen hagyományát, s emellett a korai barokk (minősítése sokszor reneszánsz, mind a magyar, mind a román szerzőknél) mesterek tevékenységét. A munka legmeggyőzőbb és legönállóbb eredményei közé tartoznak azok a képekkel dokumentált párhuzamok, amelyek a Brâncoveanu-kori havasalföldi emlékekkel (mint Sinaia, Berca, Colțea) és kelet-erdélyi rokonaikkal (Miklósvár, Fogaras) vonhatók.

Mindezekből egy olyan történeti folyamat rekonstruálható, amelyet a könyv fejezetbeosztása is követ.

A forrásokat és a kutatástörténetet tárgyaló bevezető *A templom története* című rész követi, amely kimutatja, hogy a középkor végére kialakult a városi polgárság identitását megtestesítő csarnoktemplom típusa. A 16. században nem sokkal a reformációt megelőzően vannak boltozási munkákról szóló írásos források; nehéz megítélni, vajon egy jelentős építési periódusról lehet-e szó. A késő középkori plébániatemplom létrejöttén olyanok fáradoztak, mint az építkezést a 14. század végén a szentlélyel elkezdő, patríciausi eredetű Thomas Sander plébános és 15. századi utódja, az 1472-es bronz keresztelődmedencét adományozó Johannes Reudel. A papság terét a hosszaháztól megkülönböztető és lettnerrel két részre osztott, minden valószínűség szerint a középkorban is a mellékhajók fölötti karzatokkal ellátott épület a németül sokatmondó nevű Kronstadt, a Királyföldjének is nevezett Barcaság főhelye polgárságának olyan reprezentációját szolgálhatta, amely megfelelt a reformáció legfontosabb templomépületeinek. Minden bizonnyal ilyennek látszott a lutheri reformáció brassói képviselői, Johannes Honterus és kortársai szemében is. A könyv tulajdonképpeni témájával, a török hódoltság alól felszabadult s a Habsburg Birodalomba való betagozás ellen lázadó várost és templomát pusztító 1689-es tűzvészrel külön fejezet foglalkozik. Ezt követi a tulajdonképpeni fő rész, amely a templom újjáépítését, berendezését (stallumok, szószék), valamint díszeit (oszmán-török szőnyegek, a kincstár paramentumai és ötvösművek) tárgyalja.

Tudom: könyvbemutatók és recenziók egyik feladata, hogy serkentsék a keresletet a dicsért munka iránt. Kijelenthetem: megvétele már azért is megéri („Egyet fizet, kettőt kap”), mert nemcsak építéstörténetet nyújt, hanem egy 125 tételt számláló katalógussal a templom legfontosabb műkincseinek ismertetését is, benne a stallumok és a szószék, a kapuzatokat díszítő, fafaragású kapuszárnyak (feledjük inkább a csúnya műszaki bikfanyelv „nyílászáróit”), képek, szőnyegek, paramentumok, ötvöstárgyak, sírkövek olyan gazdag válogatásával, amelyet egy kiállítási katalógus aligha nyújthatna. Ennek az építéztörténeti munkákban nem megszokott

szolgáltatásnak – amely akkor is az egyetlen szerző nagy kompetenciájáról tanúskodik, ha tudomásul vesszük, hogy a paramentumkincs igen alapos, mintaszerű feldolgozása 2015-ben a riggisbergi Abegg-Stiftung munkatársa, Evelin Wetter vezetésével elkészült és megjelent – sajátos funkciója, hogy az újjáépített templomot mint *Gesamtkunstwerk*et ábrázolja, s ebben – nagyon helyesen – inkább támaszkodik az egyedülállóan gazdag és sokrétű kisművészeti-iparművészeti emlékanyagra, mint írott forrásokra. Az utóbbiak ezekről a kérdésekről akkor is hallgatnak, ha a reformáció liturgikus szabályzatai érintik is a legfontosabbakat (mindenekelőtt azt, hogy a liturgikus művészet problémái a teológiai értelemben közömbös *adiaphora* körébe tartoznak). Luthernek ez a felfogása jelentette a dogmatikai alapját annak a fordulatnak, amely a középkori képkultusztól az újkor művészetkultuszához vezetett.

Visszatérve a könyv történeti fővonulatához: ezt az *Összegzés* című fejezet zárja, amelynek részeit három, a könyvcímben is említett fogalom alkotja. Az alcímben „felekezeti, városi és rendi csoportidentitás” kifejeződéséről van szó, a módszertani elveket tárgyaló összegző fejezet a rendi társadalomban helyét kereső polgárság korábbi *városi identitásának* alapján a reformációval megjelenő *felekezeti identitásának* kialakulását tárgyalja. Itt jut szerephez az utóbbi idő kutatásainak egyik fontos témája, a *konfesszionalizáció* kérdése. A brassói patriciátus felekezeti álláspontja a reformáció lutheri-melanchthoni irányzatának felel meg. A középkori hagyatékkal szembeni meglehetősen tolerancia jellemzi, így minősíti a liturgia külsőségeit *adiaphorának*, ellentétben a katolikus „bálványozással” szemben radikális szigorral fellépő kálvinista és unitárius irányzattal, és a művészetet éppúgy, mint elvetését elválasztva az istentisztelettől. A konfesszionalizáció kutatásának az erdélyi szász vallásosság igen fontos példájává vált, s ebben az irányban hozott nagy eredményeket, különösen a Fekete templomnak az úrvacsorai liturgia emlékanyagában fizikai értelemben is megőrzött paramentumkincséről kiadott 2015-ös könyv. Az egymásra épülő városi, illetve rendi és a

szélsőségeket kizáró felekezeti identitás szolgált a 19. század második feléig (ameddig a középkori liturgikus ruházat is használatban volt) az újjáépítésben megnyilvánuló gótikus tendencia magyarázatául.

Jellemző, hogy ez éles konfliktushelyzetben, a törökök veresége után, a Habsburgoktól való függetlenség híveinek Caraffától elszenvedett veresége után került napirendre. A tűzvész csak aláhúzza a fordulat tragikumát, s a „Fekete templom” elnevezés, amelyet ugyan Ziegler Ágnes nem lát igazolva a 20. század előtt, talán ennek felel meg. Ezt a korszakváltás tudatában elfoglalt elutasító álláspontot és – noha egészen más, nem utolsó sorban katolikus – indíttatást jól ismerjük Apor Péter egyidejű írásából: „Nézd meg, negyvenkilenc esztendőől fogva az régi erdélyi szokástól, amelyet eszedben vehetsz az fenn leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitesd el magaddal, az következő negyvenkilenc esztendő, amíg elfoly, ha úgy foly az erdélyi dolog az náj módi, új módi, rossz módi szerint, mint folyt az eltölt negyvenkilenc esztendő alatt, azokban, amelyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat, amint csak most is folynak a dolgok...” Már a reggeli is megváltozott: régen „Brassóban főzték az fahéjvizet, azonkívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettbor ittanak”, esetleg „édes-csípős ürmösbort is”, de „kávé, herbathé, csukolatának híre sem vala”, mint a *náj módi* szerint.

A brassói 18. századi gótika esetében nem egyszerűen újjászületésről, renovációról van szó, hanem egyben a régihez való ragaszkodásról, historizmusról is. Erwin Panofsky megkülönböztette egymástól a – rendszerint politikai értelemben motivált – újjászületést (Renaissance) és az antikvitás stílus-eszmetörténeti értelemben vett reneszánszát (Renaissance). Ezt a két fogalmat P. E. Schramm a középkori császárság történetére vonatkoztatva mint *renovatiót* és *renaissance*-t nevezte meg. Ezek alkotják az elméleti kontextusát a brassói épület felszínesen „barokk gótikának” nevezhető historizmusának. Többről is van szó, mint csak gótika és barokk kettősségéről vagy gótikus épületet ábrázoló barokk formarendszerről. A brassói Fekete templom nemcsak

az egyik legkeletebbre épült gótikus templom, hanem olyan, amely ezt a helyzetét aktívan is megjeleníti: szinte leírhatatlan nemcsak formakészlete, hanem a belső térnek nem utolsó sorban a szőnyegkincs által kölcsönzött orientális színezet.

Az új művészettörténeti kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a brassói Fekete templom igen különböző identitások kifejezésére alkalmas. A templom 18. századi megújításához nem tartozik hozzá, de tudomásul kell vennünk, hogy a 19. századtól kezdve az akkori elveket – és éppen a művészettörténet-írásban, amely ennek a kornak a szülőtte – egy további identitásforma: a nacionalizmus és a nemzetállamok azonosságtudata váltotta fel. A műhöz kevés pozitívummal járultak hozzá ezek a magyar, szász és nagynémet, román kisajátítási törekvések, de ott rejlenek a sikertelen, pusztító és elmaradt restaurálásokban. Ziegler Ágnes monográfiája azt tanúsítja, hogy a templom fennmaradásában, formai sajátosságaiban mindenekelőtt a tolerancia jut kifejezésre. Ez megfelel az emlékezetközösség modern örökségvédelmi elvének, amely toleráns a különböző értelmezésekkel szemben.

Nem téveszthetjük szem elől mindazt, amit Ady *Levél Teutsch barátomhoz* címmel már közvetlenül az első világháború előtt megírt.

„Ne higgye, kedves barátom, mintha haragudnék azért, mert kényelmi és átmeneti nevét, a Német-nevet, most ismét visszaszászosította. Ön csakugyan szász és Teutsch volt, irigylendő vérség, kegyeletes multság kapcsolja s vezet, íme, vissza egy kiváltságos, messzire szakadt, de büszke és ma is jól óvott nációcskához.

Hallom, hogy a régi Brassó román nevet is kénytelen túrnie, s ez fájhat önnek, az újból magára ébredt száznak, aki magyar és Német-név-korában Kolozsvárott türelmetlen magyar haraggal viaskodott a román hódítások ellen.

Nincs oka aggódnia, kedves barátom: önökre egy dús família, egy egyszerű, józan és erős birodalom vigyáz, s önökkel még akkor sem fog baj történni, ha a mostani felemás állapot a Föld ábrázatját sebekkel beszőró elvégeztetéssé robban.

[...]

A régi Brassóban, a Románia által hiába fenyegetett, a Germánia szíve és kardja által örökre védett királyföldön, legyen boldog, munkás, szerencsés és hívő, kedves Teutsch barátom. Kár, hogy nekünk senkink sincs, de végre is maga a legteljesebb művészet vár reánk kárpótlásul: a Halál, amely mindig nagyszerű.”

Ady 1913-ban (!) leírt kasszandrai szavai pontosan felmutatják és jelzik azokat az identitáskonceptiókat, amelyek a 19. században jutottak uralomra. Ezek utódai és egyben kiszorítói voltak azoknak, amelyek Ziegler Ágneszt foglalkoztatták. A Ranke-féle történettudományi pragmatizmus alapkérdése, a „Hogyan történt tulajdonképpen?” vezet a kora újkor értékrendjének megismeréséhez. A szerző ezeket az ismereteket állítja

szembe szelíden és következetesen a legújabb kori nacionalizmus történet szemléletével.

Az örökség közösségének elve azt jelenti, hogy nem szomszédcsági viszályokba bonyolódott nemzetecskék, hanem – bármily nagyvárosi hóbortként hangozzék is – az emberiség örökségéről van szó. A Fekete templom abba a közös örökségbe tartozik, amelybe Saint-Denis (tudják: Párizs arab elővárosa a Stade de France közelében) apátság temploma és számos, mára többnyire kiüresedett követője. Ennek a középkori hagyományláncolatnak a legkeletibb tagja a brassói templom.

A monográfia olvasójának a legaktuálisabb és a lehető legjobb szolgálatot teszi.

Marosi Ernő

A semmi ágán egyenes törzssel

JÓNÁS Tamás: *Törzs*. Magvető, Budapest, 2016.

„A testtartás a fontos, mint a fáké.”
(Jónás Tamás: *Brigantik*)

Jónás Tamás Magvető Kiadónál megjelent hatodik kötete, a *Törzs* az *Időmérték* sorozat karcos, szikár darabja. A *Lassuló zuhanás* című kötet és háromévnnyi folyamatos versfaragás után jelent meg. A versrengtegből sok fa kivágatott, és maradt a „törzs”, avagy – a költő hasonlatával élve – egy karakteres fogpiszkáló. Ahogy az az eddigi – kritikusi allúrral élve – „jónás-tamáskodó” versbeszédmódra jellemző, a törzs kérgén is érezhető a *szertelenségek szabálytalansága*, a *körvonalak izgató sejtetése*, a nagy kérdések azonban rendre a gyökerekig nyúlnak vissza, és ezt a munkát az első sorban alanyi beszélő sosem spórolja meg magának, ha kell, pokolra száll újra és újra. De nem sebtépő attitűddel. Múltja átvilágított és elfogadott, a jelene adott, a tárgyaitól végleg elbúcsúzott, a jövőre nézve meg: „Eszméletem nem lesz, ennyi van tervben.” Az ébrenlélet inkább „túléli”, és várja az otthonos sötétet:

„Alig várom, / hogy visszaidézhesse zaklatott figyelmemet az álom” (*Álmos valóság*).

Az elhallgatott versek árulójaként (*Nagy levegő*) a versbeszélő nem szóra nyitja száját, hanem szóra nyílik a szája, történik vele a mondás, nincs választása: „Örültem, hogy hallgatag, de szám van” (*Körpatak*); „Rég hallgatok, helyettem zeng az ének” (*Érik a gyümölcs*). A nyugtalanság szimmetrikusan néma (*Tekoai jegyzet*), a nyugtalan pedig föl-le járkal, akár a halálraítelt, vagy talán pontosabb, hogy körbe-körbe jár, mint egykor a ma már megállt óra, mint a testben a vérkörök folyója és „az idő körpatakja” (*Körpatak*).

A *Törzs* – lombjavesztett, meztelen – téli kötet. Szomorúság, egyedüllét, mulandóság a három vendég a *Novemberi dúdolgatóban*. Másutt meg *Régi tavaszi ént* idéz meg a lírai; kikeletről énekel, csitri virágokat, hangyákat nézeget elmélyülten, vagy hangyabolyba vizez jólesően, mégis zavarja még a 10-20 wattos lámpavilág is (*Ürkorszak*), a márciusi fényt meg egyenesen szégyentelennek érzi (*Nagy levegő*). Az éjszakát, az álmot várja, hogy felébredhessen, hogy tartalmait elrendezhesse – „átrendez bennünket a gőzölgő szavanna”

(*Körpatak*) –, hogy újra élhessenek a vágyak, melyeket a nappal kétes fénye lefojt. De végtére is „mindegy, ki és hogyan jut el ébredésig vagy álomig” (*Ki nem álom?*). Legyint.

Akiben fészket rakott az elmúlás, az tud élni igazán, legyintése, legyintés-léte azonban nem beintés, hanem jel: „Én. Bizonyos kor, gyerek- és évek száma. / Irányított szabad. A szél lobog. / A zászló csak szenzor. De van dolog, / mi önmagának bizonyíthatatlansága. // A nyár harisnyáján a szál már felfutott. / Szakadni sétálunk mi is előbb-utóbb.” (*Tanítások figyelmetleneknek*) Jel, mely relativizálja a képzelt valóságokat, leleplezi az élet helyett az élet-játszást, nem fél kimondani, hogy nem érti, hogy nem tudja, mivégre. Már megszokta és elfogadta ezt az állapotot, mely valamiféle tetszhalál, és hozzá sokkal jobban illik a téli táj. A tavasz és a nyár zavarba ejtő, növekvő bizonytalanság, érzékeket korbácsoló, elevenbe, húsba vágó valótlán valóság, sebeket tépő harsányság. Ezért fájdalmas táj a versbeszélő számára az olvadó hideg (*Kikelet*).

A bizonytalan léthelyzetben azonban az élet olykor helyzetbe hoz, ezek „kegyelmi” pillanatok, bár a versbeszélő nem beszél kegyelemről, sőt riasztja a „borzasztó megváltás” lehetősége (*Tekoai jegyzet*). Ilyen pillanat, amikor az egykedvű télben „bátran, lobogó hajjal átszalad egy-egy szerelmes nő a tájban” (*Végképp másnak*). Aztán megint csend lesz. De a csendtörés, a megelevenedett élet nyoma megmarad, és mintha épp ebből építkezne a versbeszélő. Követi a nyomokat kint és bent egyaránt, csak szemlélője az eseményeknek. Nyomon követi a lobogó haját, a lobogó zászlót, de nem mindenáron. Nem függ tőlük, nem csügg rajtuk; nézi, ameddig lehet, aztán elengedi őket. Ez a szemlélődő létmód, az életben-benne-lét hiánya valamiféle meghasonlottságot von magával, melyet tematizál is a kötet. A *Teremtődésem* versében ötéves kori önmagát idézi meg: „Már úgy törődtem magammal, mint fáradt idegennel, / ki

meg se szólal, megjelenik, tekintettel kérlel.” Kire támaszkodhat ez a kettéhasadt egzisztencia? „Hagyom, tüskés remények közt derengjen / egy isten, nem az én istenem / Mint aluljáróban két idegen: / magamon kívül, ő meg idebenn.” (*Eredet*) „miféle kisfiú lehet ilyen felnőtt fiúból / miféle költő lett ha hasznót facsar a szóból / miféle verseket szerel miféle fájdalommal / miféle fa áll a szívében ágakkal sose lombbal” – sorolja szakadatlan a kérdéseit a „lírai fiú” a *Lassuló zuhanás* című kötetben – a *Törzs* címadó versében újra feltűnik a fiú, egy régi képen. „Nekem csak ez az egy fotó, nekem csak ez az egy van.” Éjszakánként olykor ehhez a képhez fut a törzsbéli tag, és nézi, „mint a büszke, nagy cseresznyefát gyerekként”. És felteszi a szívbe markoló kérdést: „Miért is nem szerettetek? És milyen szeretettel?”

A *fiú* jelenléte tehát a versbeszélő helyzetétől függetlenül folytonos, kötetről kötetre jár vele, és hozza, hordja a múlt hordalékát. De korántsem csak az elveszettre, a fájdalomra és hiányra emlékezteti, sokkal inkább arra a belső fiúra, aki egykor minden körülmények között élni akart, és hitte, élnie kell, élnie érdemes. Az emlékezés így metafizikai dimenziót kap, és a fiú (fény)képe szimbólummá, a kép versbéli helye szentéllé válik. A fiú az, akiért harcolni képes, aki értelmet és célokat ad, és akinek a képéhez újra és újra oda kell rohanni, mert elfeledni nem lehet, sőt nem szabad, mert akkor mindennek vége. A sebzett gyermek „szent képét” őrzi a *Törzs*, kitartja, kitarja az égbe. Ez a folytonos gesztus ad neki létjogosultságot, életerőt, és nem utolsósorban: a szívből ter(e)m(t)és képességét.

Ehhez a képhez társíthatjuk az *Önkéntes vak* című kötet provokatív ajánlóját: „Istennek, ha nincs”. A 2009-ben megjelent kötet szíve a „szívem ha lát, vak vagyok” verssorban gyökerezik. Jónás Tamás költői világában ebből következően a szívből indul ki minden, ami valóságos – a külvilág csak keret, tartalommal, értelemmel a belső világ tölti meg. Ez a „hitvallás” a *Törzs*ben is

megjelenik. Ami kívülről jön, legyen az Isten (a másoké, az „elhasznál”), megváltás, vagy akármi, bizonytalan. „Maja fátylan kátrány. Vannak azonban tények. / A remények. És rengeteg bizonytalan tényleg.” (31) A *Törzs* ajánlója viszont már „Az egyik fiamnak” szól – mintegy áthagyományozza a kételkedést, amelyet kigyöngyözött lelkéből a tapasztalás. A kétségek, a kérdezni képesség átadása azonban hiteles és következetes; olyan örökség,

amely nem megköt és determinál, hanem lehetőséget kínál. Lehetőséget, hogy mégis felderengjen előttünk annak a fának a sziluettje, amelynek mindannyian tagjai vagyunk, még ha a megtartó ág helyett a semmit érezzük is gyakrabban szívújékon. Így lesz a *Törzs* szálfája, jel, égő fáklya minden gyökeret eresztő – fölfelé törekvő fakezdeménynek.

Kinyik Anita

„Tenyeremben apró templom”

MOLNÁR Krisztina Rita: *Levél egy fjord partjáról*. Scolar Kiadó, Budapest, 2017.

Molnár Krisztina Rita életműve 2013-ban megjelent harmadik verseskötete, a *Kőház* után a próza irányába indult: három meseregénye és egy kisregénye láttak gyors egymásutánban napvilágot, s a költővel készült interjúkból az is kiderül, hogy folyamatosan dolgozik novelláin, valamint egy nagyobb lélegzetű prózai művön is. Hogy ez idő alatt a lírikus sem hallgatott, azt mi sem bizonyítja jobban, mint negyedik verseskötete, a *Levél egy fjord partjáról*, amelyben az utóbbi négy év lírai termését, illetve annak mintegy negyedét veheti kézbe az olvasóközönség. Az itt közölt költemények nagy részét már ismerhetjük rangos folyóiratok hasábjairól, a kötet versei azonban ciklusokban elfoglalt helyük és a szövegek egymásra gyakorolt hatása által új jelentésárnyalatokkal gazdagodnak.

Molnár Krisztina Rita legújabb kötetének címében az ember által létrehozott, írott alkotás (levél) és a teremtett világ egy magányt és tisztaságot egyaránt sugárzó szeglete (egy fjord partja) kerülnek egymás mellé, és a kötet verseit egészen különös légkörbe helyezik. A kötet tehát azt állítja magáról, hogy levél, s ezt

a képzetet erősíti a könyv borítóján látható régimódi, spirál formájú levélpecsét és lezáró szalag is. Az e világi és a transzcendens létezők kiismerhetetlenül bonyolult kapcsolatát villantja fel a hátsó borítón olvasható két verssor is: „Egy angyal sosem sejthető előre – / az ember életébe hogy kerül.” Szokatlan szórendű sorpár a kötet egyik emblemikus, erős zeneiségű verséből, a *Nem nyomja vállam* című szonettből származik, amelyet a kötet bemutatóján az érdeklődő közönség Sinha Róbert gitárművész rockzenébe átálmódott verziójában hallgathatott meg.

A kötet élén álló, cím nélküli vers az éjszaka világába vezet, és a négyes-negyedfeles lassú, trochaikus sorok észrevétlenül is az alkotás ritmusába, teremtő-felemésztő kettősségébe vonják a befogadót. Ez az önreflektív igény más helyütt is hangsúlyt kap a kötetben, például az *Esti dallam* vagy a *Mindegymi-kor* című versekben, mely utóbbi zárásával Kosztolányi *Őszi reggeli* című versét idézi: „Na, megyek, mert dolgom azért akad még, / sőt, bővebben, minthogy kedvem szerint. / Írni meg főzni, míg nem hív a nemlét. / A fák arany keze míg meg nem int.”

A kötet hatvan versét a szerző és szerkesztője (Szlu-kovényi Katalin, maga is költő és műfordító) öt ciklus-

ba rendezték. A ciklusok és a versek közötti motivikus, szókincs- és hangzásbeli kapcsolatok szoros kohéziót teremtenek. Az első ciklus (*Élővilág*) versei az embert körülvevő világot, a ház körül és a kertben élő kis lényeket emelik témává. Apró teremtmények, tücskök, békák, kígyók, tyúkocok, legyek és halak nyüzsgönek ezekben a szövegekben, de természetesen mindegyik vers tétje maga az ember.

A *Csontja törhet* című vers tárgya egy „költőhölgy”, aki köré a suttogások, pletykák (mint egy középkori boszorkánytörténetben) mesét teremtenek. A meg nem értés félelmeket generál, s a veresszöveg a hölgy és a róka képét játssza egymásra. A páratlan versszakok négy rövid, négy szótagos sorból, míg a párosak két nyolc szótagos sorból épülnek – ez a váltakozás két beszélőt feltételez: az egyik védi, a másik támadja a hölgyet. A versben feszültség keletkezik a róka kettősségének leírásából, hiszen egyik oldalról bájos, puha teremtménynek, másik oldalról vérszomjas vadállatnak láthatjuk. Ezt a zaklatottságot, kettősséget erősíti a vers ritmikai töredezettsége is: úgy váltakoznak benne az ereszkedő és az emelkedő lejtésű sorok, ahogyan a két nézőpont. Eközben pedig a varázsmesékből, gyermekmondókákból ismert szókincs (pl. *szép ciróka, varázsróka, tündérbabó, bájos mátká*) teszi a verset erősen képivé és elbűvölővé – a szoros értelmében.

A második ciklus címe (*Jégbe fagy*) visszavezeti a befogadót a kötet címe által keltett képzetekhez: a megszűnt, fagyos, északi tájhoz, a képzeletbeli fjord partjához. A ciklus versei elsősorban a szerelmi tematikához köthetők, de nagyon erőteljes a metafizikairól, a hitről és Istenről való beszéd vonulata is. A ciklus első szövege (*Tükörvers*) a jól ismert igehelyet, Pál korinthusiakhoz írt levelét idézi fel: „Tudja, hogy a foncsor fogytán, / s egy reggel a színről szín meglepi.” Azután lángpallossal harcoló angyalok, a hit szétszóródott morzsái, az apokalipszis képei kerülnek olyan hétköznapi, már-már banális összefüggésekbe, mint a zúgó kazán, a bordó petúnia és a negyvenhármas, lépcsőn dübörgő lábak – a transzcendentális az e világgal. Megkapó líraiságú vers a ciklust lezáró *Pogány asszony imája*: „Egyedül benned

bízom – / minden egyéb remegő fűszál. / Peremén te segítesz át a napoknak. / Egyedül te tudod, ki vagyok, / ki lehetnék.” Ebben a versciklusban érezzük a legtöbb intertextuális utalást kortárs költők és elhunyt mesterek munkáira – az imént idézett költemény például Szabó T. Anna verseit idézi, de halljuk Petri és Tóth Krisztina, valamint Balassi, Ady és Weöres Sándor hangját is egy-egy versben.

A második ciklus és az egész kötet egyik kiemelkedő szövege a *Szép gyöngén* című, klasszikus provanszál ballada formában íródott vers, amely Kőmíves Kelemenné hangján szólal meg, s az ő nézőpontjából meséli el az ismert népballada tragikus történetét. Már a vers címe párbeszédbe lép az eredeti szöveggel, annak egy rendkívül emlékezetes részletével: „Azt gyengén fogjuk meg, dobjuk be a tűzbe, / Annak gyenge hamvát keverjük a mészbe...” A háromszor nyolc soros vers témaválasztása, nézőpontja, formája és líranyelvének egyedisége okán is a kortárs magyar költészet fontos alkotásai között van.

A *Levél egy fjord partjáról* harmadik ciklusának címe (*Jön, süg, elrepül*) ugyanabból a versből (*Nem nyomja vállam*) ered, mint a kötet borítójának hátsó oldalán található idézet. Az előző ciklus szerelmi témaköre itt még hangsúlyosabb, a hétköznapi örömeivel, bánataival, kérdéseivel, várakozásaival. Álljon itt példaként a *Szürke szerda* című vers, amelyben a vacsora mindennapos élethelyzetére ünnepi érzések és komor gondolatok is ráíródnak: „felragyog mégis az este / lágytojás kaviár / pirul két kenyérszeletke / pirulva nézlek / szép a kezed / ahogy a sajtot / szeleteled / akár a pergamen / épp így szeretem / jaj / milyen vékony jég a szerelem”.

A negyedik, *Útitáska* című ciklus a lírai én számvetés-verseit tartalmazza. Főként emberi kapcsolatok kerülnek itt górcső alá, gyerekekkel, férfiakkal, szülőkkel. Jól megférnek egymás mellett ebben a lírai világban a popkulturális utalások (pl. Liza, a rókatündér, Pán Péter dala) és az életrajzi elemek (zeneszerző édesapa, ősz hajszálak). A népdalszerű „...míg szeretted virág voltam...” kezdetű vers hiányokat regisztrál, míg a *Jelen való* című költemény számba veszi az öröm apró

forrásait: „örülj a gomba illatának / örülj, hogy szirmot bont a birs”.

A kötet utolsó ciklusa a *Spirál* címet viseli, s ez a cím egyben a kötetzáró képvers címe is. A szerzői szándék nagy jelentőséget tulajdonít tehát ennek a formának, hiszen ezzel a képpel kezdődik és zárul a könyv. A ciklus versei a nagy keresztény ünnepek köré épülnek, egy-egy vers kapcsolódik a nagyhéthez, húsvéthoz, pünkösdhöz, adventhez és karácsonyhoz, közöttük pedig felsejlik a bibliai vízözön története,

valamint a *Csontváry* című versben – a *Mária kútja Názáretben* (1908) című kép szemlélése nyomán – Mária alakja. De nem pusztá átiratai ezek a versek a történeteknek, hanem a hit élő mivoltának példái: dialógusok, értelmezések, kérdések, s végső soron Isten arcának keresése. És a kötetzáró vers utolsó sorában újra elválaszthatatlanul összefonódik a transzcendens és az e világi: „tenyeremben apró templom nézd egy csigaház”.

S. Béres Bernadett

„...néha beletörődnék bármibe, csak ne a bizonytalanság legyen...”

POTOZKY László: *Égéstermék*. Magvető, Budapest, 2017.

Potozky László legfrissebb regényét a tavaly ősszel megrendezett Margó Irodalmi Fesztiválon mutatták be. A szerző akkor úgy nyilatkozott, hogy egy közép-európai történetet akart megírni közép-európai hőssel. Az *Égéstermék* tökéletesen megfelel írója motivációjának; az azt megelőző *Éles*hez hasonlóan összetett, fiktív helyszínen játszódik, amelynek elemei Romániából, Ukrajnából és Magyarországról származnak.

Potozky új története a fülszöveg szerint egy közép-kelet-európai ország fővárosában kitörő forradalom fikciója. Ennek alapján az olvasó valószínűleg Budapestre asszociál, és egyes vélekedések alapján a regényben fel is lehet ismerni pártokat, vezetőiket, újságírókat a mai magyar közéletből, de szerencsére egyértelműen nem rajtuk van a hangsúly, ők nem is annyira szereplők, semmint statiszták. Az aktív szereplők sokkal inkább hús-vér emberek, akik akarataik szerint kiélhetik szereplési vágyukat, ha éppen rendelkeznek ilyennel. A nagy ideológiák vonzásában élő bölcsészek a szövegben megélik, hogyan válhatnak valamivé-valakivé, a balhéra éhes szkinhedek végre megtapasztalhatják támadási szenvedélyüket, üthetnek meggyőződésből vagy

anélkül. Jelen vannak a mindebből a saját hasznukat megszerezni vágyó politikusok, és ott van a vezetőjelöltek kavalkádjában lézengő főhős. Ő hasonló karakter, mint akit az *Éles*ben láthattunk. Egy fiatal fiú, akiben annak ellenére, hogy egy forradalom résztvevője, semmilyen hősiesség nincsen: sokkal inkább antihős, mint példakép, de nem a gonosz, hanem a sodródó-tehetetlen fajta, akit inkább az események és a barátnője irányítanak, mintsem a saját akarata. Alakjának felépítése abban különbözik az *Éles* főszereplőjétől, hogy a történetben fel-felsejlenek múltjának darabjai; gyermekkori emlékek ezek, amelyekből sokkal jobban megérthető a jelenlegi életvitele, illetve az egyes történésekre adott reakciói, az egész sodródó magatartás, amelyet a történelem viharai között tanúsít. Vannak ugyan álmái, de nem törekszik arra, hogy átvegye az irányítást, és valóra váltsa őket. Olyan, mintha megfigyelő lenne a világban. Azt, ami éppen történik vele, akként magyarázza, hogy az hozzászól valamit a jövőbeli terveihez, de valójában csak áltatja magát. A családja révén megtapasztalja a forradalom másik oldalán lévő álláspontját is, de nem konfrontálódik velük sem, elhallgatja előlük azt is, hogy hová megy nap mint nap. Amikor elülnek az események, csak a tehetetlen düh marad benne, amiért a forradalom kel-

lős közepén sikerült kimaradnia mindenből, és ezen a frusztráción egy értelmetlen, cél nélküli gyújtogatással próbál úrrá lenni.

Frissen megismert barátója, a bölcsész Nikka tökéletes ellenpontja a főhősnek: elkötelezett, aktív szereplő, aki látszólag tisztában van a kitűzött céllal. Annak ellenére, hogy az elvek embere, különösen ellenszenves karakter. Olyan hős, aki okos, és küzd az elveiért, de csak addig, amíg a harc kényelmesnek és viszonylag kockázatmentesnek tűnik. Ugyanakkor bárkit feláldoz, mindenki mástól elvárja a bátorságot, szenvedélyt, tettekeszséget. Bár a regény középpontjában nem a ket-tejük viszonya áll, világosan látható, hogy a lány semmibe veszi a narrátor igyekezetét, szeretetét nem elégíti ki, az első adandó alkalommal cserbenhagyja a fiút, akit véleménye szerint ő faragott férfivá. A közöttük lévő érzelmi viszony gyenge lábakon áll – a fiú vonzalma és kötődése teljesen motiválatlan, hacsak nem végtelen magányát, kötődési vágyát, tehetetlenségét, passzivitását látjuk ebben is megjelenni.

A fülszöveg ígérete ellenére a történetben zajló forradalom sem magasztos, nincs benne igazi összefogás, sem egyetértés. A célok homályosak, és inkább indulatok, mintsem valódi elhatározások vezérlik a szereplőket. Az *Égéstermék* forradalma ki-robban, tart, majd elmúlik. Sokkal inkább illik rá a szervezett ellenállás vagy a felkelés meghatározás. A bizonytalanságot az egyes szám első személyű narráció is okozza, az információáramlás leszűkített, nem lehet tudni, hogy a társadalom mekkora szelete veszi ki a részét az eseményekből. „...kicsit messzebbre a Konrádtól már úgy él a város, mintha nem is léteznének barikádok, rendesen, tisztán megy a dolgára mindenki, elvannak magukban, boldog közömbösek, nekik nem muszáj még úgy is futárkodniuk, hogy meg se fizetik őket” (77. o.) – gondolja a főhős, amikor barátójával, Nikkával az első halálos áldozat feleségének visznek ételadományt. Más helyen Buller, a főhős öccse

kérdezi Nikkáról: „De ugye nem jár ki a Konrádra hülyéskedni?” Ebből a megnyilvánulásból arra lehet következtetni, hogy vannak, akik nem tekintenek az eseményekre komoly dologként, hanem az egyetemisták magánügyének tekintik azokat.

A Facebook és a közösségi média a 21. század megkerülhetetlen jelenségeként – csaknem a forradalom egyik színtereként – több helyen megjelenik a regényben. Nikka például folyamatosan megjegyzéseket tesz a fiúnak, hogy nem elég aktív a közösségi oldalon, miközben rengetegen élöben követik az eseményeket és lájkolják a hozzá kapcsolódó bejegyzéseket. A lány blogot is vezet a történe-sékről, azonban sérelmezi, hogy szakkolís diáktársai nem osztják meg a szövegeit, és lelkesedve mesél arról, hogy külföldi ismerősei idegen nyelvű cikkeket posztolnak a történe-sékről.

Ennek a forradalomnak tulajdonképpen nincsenek hősei, legalábbis a regény lapjain nem találkozunk valódi hő-sőkkel. A hősiesség talán azért hiányzik, mert a lázadás képlekeny, napról napra változó esemény, ahol semmi biztos, egyetlen fix pont a bizonytalanság. A szöveg Király Lászlótól származó mottója is mintha erre utalna: „Őszi tejben leng a világ bizonytalanul.” Biztos támpontok és értékek nélkül pedig csak sodródni lehetséges, ami nem kedvez a hőssé válásnak.

Az *Égéstermék*ről beszélve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Potozky-szövegekre jellemző kiforrott és tökéletesen kidolgozott regénynyelvet. Fegyelmezett szerkesztés és választékos beszédmód dominál a szövegekben; a lendületes, pontos mondatok végig fenntartják a feszültséget, és magukkal ragadják az olvasót. Az elbeszélő tabukat nem ismerve használja ugyan a trágár kifejezésekkel telített mai szlenget, de káromkodása egyetlen ponton sem válik öncélúvá. A rövid mondatok tömörsége, képi vonatkozásrendszere vonzza a be-fogadót. A főhős monológja (csakúgy, mint az *Éles*ben)

rendkívül erős hasonlatokkal szerkesztett. A regény vázát alkotó belső beszédet ritkán, rövid időre szakítja meg párbeszéd.

A regény olvasása előtt tartottam attól, hogy a mai magyar politikai viszonyok egyfajta háttértematikaként belecsalogatják a regény hangvételét a hazai közéletre jellemző beszédterbe, illetve annak minőségébe, s hogy ez a

tematika önkéntelenül is állásfoglalásra csábítja a szerzőt, ami akaratán kívül is a közbeszéd szintjére süllyesztette volna a szöveget. Azonban Potozky László nem engedett ennek a kísértésnek, ennek köszönhetően az *Égéstermék* még akkor is rendkívül jó könyv lesz, amikor a mai politikai közélet már régen a feledés homályába vész.

Palkovics Beáta

Realista utópia?

KAMARÁS István OJD: *Ferencpápista egyházreform Cserháton*. Egyházfórum Kiadó, Budapest, 2017.

*„Akkor majd a farkas a báránnyal lakik,
és a párduc a gödölyével heverészik;
borjú és oroszlánkölyök együtt bíznak,
és kisgyermek terelgeti őket.*

*Tehén és medve együtt legelnek,
együtt heverésznek kölykeik,
és az oroszlán szalmát eszik, mint a tehen.*

*A csecsemő a vipera fészkenél játszik,
s az áspiskígyó üregébe dugja kezét
az anyatejtől elválasztott gyermek.*

*Nem ártnak és nem pusztítanak
sehol szent hegyemen,
mert tele lesz a föld az Úr ismeretével,
mint ahogy a vizek betöltik a tengert.”*

A könyv olvasása közben időről időre felderengett bennem az általam legutóbb olvasott utópia, ez pedig Geröcs Péter *Győztesek köztársasága* című műve. Tóth Krisztina írja a műről: „Ez a regény nem negatív utópia, bár a szereplők beszámolóiból egy olyan telep létrehozásának és működtetésének történetére derül fény, amely helyszíne lehetne egy elképzelt, jövőbeli kísérletnek. Kegyetlen tisztánlátással megírt látlet ez a könyv, amelynek szereplőit mindnyájan ismerjük: egy ország romjai közt bolyonganak. Hol élünk? És egyáltalán, mi a fene történik velünk? Vagy nem tör-

ténik, hanem csinálják – és mi hagyjuk? Te is, olvasó?” Ugyanezt a fülszöveget Kamarás István utópiájához is könnyedén el tudom képzelni.

Talán a Magyarországon élő pelikánokon kívül¹ a könyv világából minden elképzelhető. Bármilyen megtörténhet, ami a könyvben megtörtént. Egészen bizonyosan (és talán cseppet sajnálatosan) Magyarországon vagyunk. Ha Mikó atya nem is valós személy, körülötte fájoan valóságos közvetlen környezete, az „atyák gyülekezete”.

A regény műfajára nézvést utópia, mégpedig „földre szállott pasztorálszociológiai utópia”. A klasszikus utópiák formája úti beszámoló, a helyszínre pedig rendkívüli körülmények miatt kerül a főhős. Ez ebben az utópiában sincs máshogy: Mikó atyát egy reformkísérlet okán helyezik a cserháti egyházmegye élére. Számomra kérdés, hogy miért nevezi ki a MKPK. Azért, hogy utána felfüggeszse, vagy valóban kíváncsi arra, hogy mit kezd Mikó atya a cserháti egyházmegyével? Hajlamos vagyok inkább az előbbire szavazni...

Az utópia elbeszélője egy időskorú ember, aki fiatalok között végigjárta a kék túrát. Nemét nem tudjuk

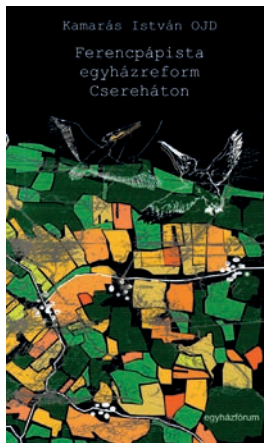
¹ Nem titok: félve írtam le, hogy „kívül”, és rögtön utánanézttem. Sejtésem bebizonyosodott: a pelikánmotívum sem elképzelhetetlen, ugyanis tavaly itthon is megjelent a Hortobágyon egy példány: <https://444.hu/2017/06/10/a-pelikan-az-1870-es-ekben-pusztult-ki-magyarorszagon-most-ujra-lakik-egy-peldany-a-hortobagyon>.

biztosan (de nem is fontos). Foglalkozása a valójában nem létező, de valójában miért is ne létező „oknyomozó religiográfus”, az *Egyházforum* „régii” munkatársa, ő ismerteti a továbbiakban az olvasókkal a „kőkemény rögválóságot”.

Elmaradhatatlanok egy utópiában a furcsaságok vagy az utazót érő kalandsorozatok is, majd a csodás megérkezés a főhős otthonába. Ha a magyar környezetet jól ismerő olvasó számára olyan sok furcsaság nem is,² de kalandok biztosan következnek. Hasonlóképp: ha csodálatosnak nem is, de annál inkább kiszámíthatónak mondható az a történet, hogy a főhőst az utópia vége felé felfüggeszti a MKPK küldöttsége. Mikó atya a mű végén pedig „eltűnik hirtelen” – nem tudjuk biztosan, hogy mi lesz vele, csak a szentekre jellemző árnyékát látjuk egy ideig. Talán álruhában, megváltozott külsővel beolvad a helyi szerzetesrendbe, amelyről csak nagyon kevesen tudnak.

Kamarás István utópiája „földre szállott”. Ez azt jelenti, hogy se nem pozitív utópia, amelyben a fiktív világ jobb, mint a létező, és nem is negatív utópia, ahol a fiktív világ rosszabb, mint a létező. A könyv fiktív világa pont olyan, mint amilyen a létező világ. Ez egy *realista utópia*. A szociológiai tények világa, a száraz adatok, a tények: mindez maga a realitás. És ezek a tények jelentik a kihívást is, amellyel az egyháznak szembe kell néznie. Kamarás utópiája valóban kínál cselekvési alternatívát: megmutatja, hogy milyen irányban kéne menni, milyen mozgolódásra, milyen ébredési mozgalomra, lelkületre van szükség egy nagy reformációhoz. Nem véletlen, hogy a reformáció ötszázadik évfordulójára jelent meg – a reformáció és ellenreformáció legalább ilyen fontos változást hozott, mint amilyen változást ma a „ferencpávisták” elindíthatnának.

Az alternatívák kapcsán hadd jegyezzem meg, hogy

járok egy alternatívának mondható közösségbe. Ez a közösség ökumenikusként definiálja magát, ahogy az a közösség honlapján olvasható: „...egyetlen egyházhoz sem kötődünk, függetlenek vagyunk minden felekezettől. [...] Közösségünk olyan tehát, mint egy mozaik: ahol a számtalan különböző, pici, színes részletből áll össze egyetlen nagy kép.”³ Ez a közösség számomra

olyan, mint „egy önkéntes szervezet egy sokszínű, sokelvéű, sokvallású társadalomban” (62. o.). Kamarás István művében a reformközösség hasonlóan a tagok tudására, hozzáadott értékére, színére épít.

Nem baj, ha az egyház szembenéz azazal, hogy a hagyományos struktúrák csak megújulva működnek, hogy valóban a kis-közösségek képesek megadni azt a családi-as légkört, személyességet, amelyet az üres, elnéptelenedett templomok nem tudnak. Ehhez olyan közösségvezetők kellene, akik nyitottak az újításra, és akik apostolok, azaz szolgáltatók: a híveket szolgáltatók. Akik kíváncsiak arra, hogy valóban mi

történik a hívekkel, nem csak elmisézzetik a vasárnapot. Akik nyitottak arra, hogy ha például egy bizonyos feladatra alkalmas nőt vagy meleg személyt látnak maguk körül, akkor megbízzák őket. Akik előtt nincs fal, mert ez a valódi nyitottság. Akiknek nem az számít, hogy hány lélek jár hozzájuk, nem a teljesítmény és a verseny, hanem akik azt keresik, hogy hogyan lehet összekötni a falvakat, nem pedig elválasztani. Hogy hogyan lehet élővé tenni egy halott falut.

Többek között egy olyan ökumenikus *közösségi házzal, mint a könyvben szereplő Liliom*, mely számomra remekül elképzelhető: ez a ház az integráció magas foka. Középen található benne az a tér, ahol vallástól függetlenül tartózkodunk – mert emberségünk, civilségünk összeköt minket. A szirmokban pedig ki-ki a maga liturgiáját tudja gyakorolni, ki-ki abban tud feltöltődni. A túl hosszú külön tartózkodás bezárja az embert a ma-

² Bár a furcsaságokat jelenthetik a Mikó atya személye körül kialakult legendák is...

³ <http://www.mozaikkozosseg.org/>.

ga világába (Imre atya szélsőséges esete), de a csak közös tér is illúzió, hiszen vannak dolgok, amelyek máshogy vannak „nálad”, és máshogy vannak „nálam”.

Mikó atya, Edit nővér és a többi ferencpápista mozgalmára *óriási szükség van. Milyen jellemzői vannak ennek a szemléletnek? Például „életminőség” „életszínvonal” helyett.* A pénzügyekkel kapcsolatos transzparencia is fontos jellemző. Ne a mennyiségi, hanem a minőségi mutatók legyenek a fontosak. Ne a teljesítmény, a termelés, a profit, a növekedés, hanem ezzel ellentétben a nem növekedés, a minőségi, együtt töltött idő legyen az, amire számítani lehet. Amire valójában a keresztények eddig is törekedtek.

Az utópiában az is realistán körvonalazódik, hogy egy lelkésznek/papnak mennyiféle feladatot kell ellátnia. Egyszerre szervező, teológus, lelki vezető, hitszónok – a könyvben ezeket a feladatokat szép sorjában más gyülekezeti tagok vállalják át. A pap, lelkész pedig így meg tud maradni pásztornak. Hasonlóan lehetett ez az őskeresztény egyházban is, ahol „mindenük közös volt” – mindenféle értelemben, a feladatokat is megoszthatták. Nem más ez a ferencpápista struktúra, mint visszatérés az evangéliumhoz. Lehet, hogy Mikó atyát csak Pista és a felnevelt, befogadott pelikánok követik, de neki ez bőven elég. Ő igazi pásztor, és mint példaképét, Ferenc pápát, nem érdeklík a külsőségek: mikor az „inkvizítorok” kérdik, kiderül, hogy fogalma sincs arról, hol van a püspöksüvege.

A filozófia helyett a szociológia lesz a teológia szolgálóleánya. De miért kell bárminek is szolgálnia a teológiát? A teológia maga, az apostolság nem szolgálat-e? Nem teszi rosszul a tudomány, ha hübriszében úgy dönt, hogy bárki, bármi is szolgálja őt? A jézusi evangélium arra int minket, hogy mi szolgáljunk másokat (Jn 12,26), mi legyünk a szolgálók, szolgálóleányok... Ha részt veszünk egy ilyen mozgalomban, fontos a kis lépésekben haladás, „részproblémákat meg lehet oldani, de ripsz-

ropsz mindjárt az egészet nem. Ahhoz, és ezt már én teszem hozzá, idő kell és kegyelem.” (88. o.)

Bevallom, nagy kérdés számomra, hogy az egyházon belül vagy az egyházon kívül érdemes-e munkálkodni, apostolnak lenni, szolgálni. Az nem kérdés, hogy az egyház, a vallás nem esik kívül a világon, a társadalomban létezik. Tehát kivonulni a világból a vallás által nem opció. Sokan mondják: az egyházat is emberek alkotják, nem tökéletes az sem. Vannak hibái. De mikor tesz „jót” az ember? Ha úgy dönt, hogy a hibák végzetesek és helyrehozhatatlanok, és csak a rendszeren kívül lehet valami jót létrehozni, mert „így” nem működik; vagy ha „benn marad”, kezébe vesz egy ragtapaszt, és megpróbál minden egyes sebet az emberek lelkén beragasztani, amit az egyház okozott?⁴ Természetesen nincs jó válasz, és nem biztos, hogy a választás ilyen élesen elkülöníthető.

Elgondolkodtam azon, hogy hogyan folytattam a könyvet – véleményem szerint a szerzetesrend csak függetlenként, amolyan alternatív szigetként tudna fennmaradni. Ezzel egyúttal olyan szegregátummá válik, amelyet Mikó atya sosem szeretett volna... A rend életét pedig az időközben erőteljesebb ellenzékké váló Imre atyák keserítik meg. Van-e remény? Van. Út lehet akár a sok kicsi, új, alternatív, egymáshoz lazábban kapcsolódó közösség is, de út lehet „maradni” is, és belülről újítani, amíg fel nem függesztenek. Aztán pedig lerázni a port...⁵

Gyárfás Judit

⁴ „...a világ hibáinak sürgős kijávitásában nekünk, egyházaknak is tevékenyen részt kell vennünk” – mondja Balázs atya (66. o.).

⁵ Mt 10,11–14: „Ha egy városba vagy faluba betértek, érdeklődjétek, hogy ki az, aki méltó, és maradjatok nála, míg tovább nem mentek! Amikor házába léptek, köszöntsétek! Ha méltó rá az a ház, rászáll békétek, ha nem, békétek visszaszáll rátok. Ha valaki nem fogad be benneteket, sem nem hallgat szavatokra, hagyjátok ott a házat, sőt a várost is, és még a port is rázzátok le a lábatokról!”

A megtalált idő nyomában

Avagy: Mi van a szürke vonalon túl?

ITTZÉS Laura: *Nyolc perc*. Binwin Kiadó, Budapest, 2017. 367 o.

Sodró lendületű, izgalmas olvasmányra talál, aki kezébe fogja Ittzés Laura *Nyolc perc* című regényét. A hatrészes mű három narrátora (a múltját kereső Hanna; nagynénje, Márta és a hírszerzőtiszt, Tobias Müller) 1987 és 2003 között, folyamatosan változó idősíkokon át vezeti az olvasót pontosan olyan ütemben, ahogyan előttük is megnyílnak a titkok, értelmet nyernek a megtörtént események, jelentést kapnak a felvillanó emlékképek, s teljessé válik az idő – az író szavaival: „Egyszerre, egy időben történik minden.” (324) A személyes tragédiákban és háttérükben felsejlik a 20. század történelmének egyik kollektív tragédiája, a kommunizmus és annak embertelen, ördögi gépezete, amely Magyarországon is sok derék embert kényszerített rettegésre és az abból születő fájdalmas, jóvátehetetlen döntésekre.

A regény főhőse a Németországban élő Halász Hanna, aki a mű kezdetén harminchárom éves, gyermeket vár, ám múltjának nem csupán kísértetei, de a jelenében is felbukkanó fenyegető mozzanatai arra indítják, hogy mielőtt a gyermeke megszületik, hazatérjen Magyarországra, és magyarázatot találjon önmagára, mindarra, ami vele és a családjával történt tizenhat évvel azelőtt.

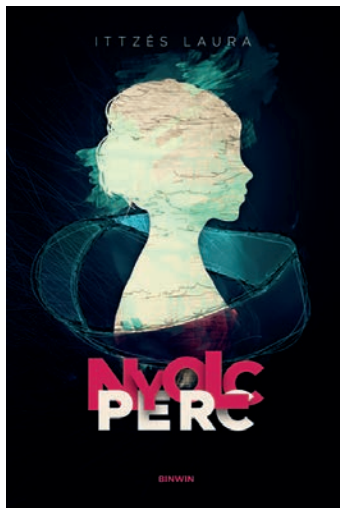
A másik narrátor, Márta Hanna édesanyjának nővére; ő inkább elfeledné és eltemetné az emlékeit, amelyek – mint az események során kiderül – szorosan

kapcsolódnak Hanna életéhez: párhuzamosak azzal, de kétszer, egy-egy tragikus pillanatban döntően keresztetik is azt.

Tobias Müller, a harmadik narrátor igazi profi vadász: nem hagyja, hogy az egyszer már majdnem elkapott vad kicsússzon a kezei közül, s ahogy Hanna megtalálni akarja önmagát ahhoz, hogy tovább éljen, Müller éppen ugyanezért elveszíteni akarja magát.

A cselekmény mozaikdarabkái lassan állnak össze egészsé; a szerző mindig csak annyit enged látni és tudni az olvasónak, amennyit a szereplők láthatnak és tudhatnak, így valóban közös intellektuális utazáson vesz részt író, hősei és a befogadó, s a három narrátor három perspektívájából szemlélt eseménysor még plasztikusabbá teszi a szövegegszt.

Ha a műfaji sajátosságok szerint közelítjük meg a regényt, különös ötvözetként olvad össze a nagyon izgalmas krimi egy modern fejlődési regénnyel, melynek számai akár történelmi és családregegybe futhatnak (nem nehéz felismerni a kicsiny protestáns felekezetet, melynek a lány édesapja tisztelt és szeretett lelkése), s Hanna igen sokszor a filozófiai-teológiai síkon kap választ (vagy kérdéseket?) kételyeire: „...a Möbius-szalag a teológiává vált matematika. Az ember egész életében Istent keresi. A végén meg rájön, hogy csak egy karnyújtásnyira volt tőle. Mindvégig.” (48) Müller hasonló gondolatfutamai olykor csupán közhelyes, általános igazságoknak tűnnek: „Az emlékek elgyengítenek, a szokások árulkodóak, a szenvedélyek meg a halálo-

dat okozzák.” (94) „Mert valójában nem az igazságot keresték, csak gyengék voltak, és a gyengék mindig felmentést akarnak a tetteikért, ráadásul előre.” (59) A tisztt máskor ironizálva kacsint össze az olvasóval, például a dezodorról szólva: „Ha valaki izzadni kezdett, rögtön érződött rajta az ideológiai hovatartozás.” (96) A különböző hangok belesimulnak a történetbe, bár a stílus olykori túlterheltsége nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Néha szinte rokokós-barokkos gazdagsággal sorakoznak a képek és a jelzők, amelyek talán szokatlanok egy kamaszlány (bár Hanna tényleg érzékenyebb és érettebb a koránál) nyelvhasználatához képest: „...Olyan, mint egy kietlen, zöld erdő mélyén derengő fekete tavacska, amelyhez hajnalban fürdőzni járnak a környék androgün lényei.” (106) „...a test már alámerült a lucskos-meleg mocsárba, a fej még oldalra billenve megszemlélje a kegyetlen napot, amely mindig szembe süt, a másik táguló pupilláját, ahogy a feketeség elborítja az írisz egyenetlen pikkelyeit...” (143) Hanna stílusa sokkal meggyőzőbb és erősebb, amikor eszköztelenebb: „Szeretnék félni, mint gyerekkoromban, de nem megy. Hálás lennék az érzésért, mert az olyan lenne, mintha lenne még vesztenivalóm.” (83) A regényben nagyon fontosak a visszatérő motívumok, melyek szimbolikája átszövi a művet: a fény, a víz, az idő, az emlékek, a pince és a tető a bezártság és a szabadság-szabadulás kérdésének alapvető képi, metaforikus megjelenései.

A „...fénynyaláboknak [...] nagyjából nyolc percre volt szükségük ahhoz, hogy a Naptól hozzánk megérkezzenek...” (52); „Amikor ezek a fénynyalábok elindultak az útjukra, még mindketten éltek. Nyolc percre

volt szükségük ahhoz, hogy megérkezzenek hozzánk. Nyolc perc.” Így találkozik a fény és az idő, s felidéződnek az emlékek, amelyek sora sajátos beavatórégénnyé teszi a művet: a kamaszlány felkészületlenül, váratlanul, fájdalmas veszteségek árán válik felnőtté a szemünk előtt, olyan terheket hordozva, amelyeket alig bír el egyedül: „Ma éjjel is újra *azt* álmodom. [...] Mintha minden éjjel ugyanazt álmodnám.” (98) „Attól kezdve soha többé nem volt ugyanaz a világ, mint korábban. [...] pár másodperc alatt kiegészíti az emberből a gyerekkort.” „Mert aki rálépett a szürke vonalra, az végleg kiesett a játékból, akkor és ott, réges-régen abban a sohasem létezett tündevilágban, ami valaha a gyerekkorom volt.” (282)

A víz a megtisztulás szimbóluma; Hanna a kórházban mosdana, de szavai múltkeresésére is vonatkoznak: „Azért kéne belenyúlnom a mocskos, rothadó, nyálkás vízbe, hogy utána tisztára moshassam magam.” (346)

A megtisztulás katarziszt az olvasó is átéli a regény végén (bár az utolsó akciójelenetek kissé thriller-szerűre színeződtek, pillanatra megzavarva a befogadói élményt): Hanna megtalálja az elvesztett időt, az emlékeit, melyek szereplői nem Escher Möbius-szalagon futó hangyái többé. Itt és Laura mindvégig logikus, dinamikus, alapos előtanulmányokról árulkodó regénye megerősítheti az embert abban a hitében, hogy az idő bennünk is van, hogy a múlttal való szembenézés önmagunk tükre is, s hogy a fájdalmas emlékek átragognak időn és téren, így tartanak meg bennünket. Mert sohasem lehet a pusztulás az utolsó szó.

K. Sebestyén Nóra

Sír az út mögöttem

Anna – változatok székely asszonysorsra. A Magyar Nemzeti Múzeum és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum közös kiállítása. 2017. november 30. – 2018. május 20.

Három évvel ezelőtti vágyamat váltotta valóra a Magyar Nemzeti Múzeum. Ekkor olvastam a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum hamar népszerűvé váló kiállításáról, ahová sajnos akkor végül nem sikerült eljutnom.

A némi változtatással kivitelezett, Budapesten is bemutatott kiállítás szigorúan nézve néprajzi jellegű, de nem elsősorban konkrét tárgyaival vagy a multimédiás kiegészítők miatt nyűgözi le a látogatót. A narratív kontextusba helyezett használati eszközök, fényképek, szobabelsők egy kitalált személy, Anna életének részét képezik, aki egy kis székely faluban született a trianoni döntés évében. Konkrét arcvonásait sosem láthatjuk, de nevével hímezett keszkenője több teremben is megjelenik. Anna élettörténetének állomásait „saját szavain keresztül” ismerjük meg a Székelyföldről származó énekesnő, Bocskor Bíborka gyönyörű tolmácsolásában.

A történetbe a múzeum földszintjén egy eredeti, 19. századi székelykapu alatt átsétálva kerülünk, mely a lefejezett kétfejű sason keresztül még magán viseli az 1848-as forradalom örökségét. Anna élete tizenhét éves korában vesz drámai fordulatot, amikor egy bál alkalmával megcsúsz, és családja, szűkebb környezete szegényévé lesz. Ezen a ponton kétfelé ágazik a kiállítás, Anna egész életét meghatározó döntés előtt áll, és a kiállítás lehetőséget ad mindkét életút végigjárására. Ha gyermekét elveteti, és elmenekül a faluból, a cseleedsors lehetett volna osztályrésze. A mi esetünkben egy zsidó nagypolgári család fogadja fel, ahol egy szűk szobában élve, a háztartás és a gyerekek szolgálatában félig-meddig mégis családtaggá válhat, egészen ke-

nyéradói 1944-es elhurcolásáig. Igen fiatalon számos tragédiát megtapasztalva és látva, telve keserűséggel, szinte magától értetődő, hogy Anna a háború után az új rend lelkes hívévé válik, pártfeladatot kap, miközben a régi világ erkölcsé él benne tovább. Magányra és gyermektelenségre ítéli saját magát fiatalkori vétke miatt.

A másik forgatókönyv szerint Anna apja magát a bűnt szigorúan elítéli ugyan, mégis hitet tesz az élet feltétlen értéke mellett. Ha a testvérek örökre el is

fordulnak, a szülők a maguk módján támogatják várandós lányukat. Az ő szemszögükből nézve a lehető legjobb megoldás válik valóra, amikor egy idősebb özvegyember jelentkezik Anna kérőjeként. Az egykor elkövetett „halálos bűnhöz” képest a rokonoktól való elszigetelődés, a boldogtalanság, az idős férj tíz évig tartó ápolása a kor megítélése szerint nem számít különösebben nehéz sorsnak. Ferike, Anna kisfia lesz anyja életének középpontja. Szerencsére jó képességű, anyja nagy gonddal taníttatja, neveli – hogy aztán vé-

gül Ferike a Ceaușescu-féle diktatúra idején titokban külföldre szökik Romániából, az is szinte tipikusnak mondható.

A kor sajátosságaihoz tartozik, bárhogyan dönt is Anna, időskorára mindenképp a panelboldogság lehet végigdolgozott életének jutalma. A kiállítás mindkét útvonalának ugyanaz a belső tér, ugyanaz a blokkház, sőt (amivel nem esik jól szembesülnünk, de aminek realitását nem vonhatjuk kétségbe, ha felidézünk akár az Illyés Gyula, akár a Móricz Zsigmond ábrázolta paraszti világot) ugyanaz az életösszegző monológ a végállomása. Anna elégedetten veszi számba jelenlegi, városi életének kényelmi tényezőit, nem tudja már eldönteni, a Fennvalónak vagy a Sorsnak köszönheti bővelkedését a jegyre kapott élelmiszerekben. Anna

elbeszélése az 1989-es forradalom említésével zárul, a blokkház elszigeteltségében talán valóban csak a tévéből, rádióból értesül a számára távolinak tűnő eseményekről.

A monológokat végig zenei aláfestés, de nem mindig népzene kíséri. Anna bánatát chopini, drámai érzéseit beethoveni taktusok festik alá, ami első hallásra idegennek tűnhet az ő világától. De a kiállítás továbbgondolását segíti, ha ezeket az idézeteket inkább úgy tekintjük, mint utalást a háttérben zajló történelmi eseményekre és a teljes európai keresztény kultúrára, amelytől Anna egyszerre van távol, és amelyeknek ugyanakkor természetes módon egyszerre részese, alakítója és elszennvedője.

Nagy Villő

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>Választásaink margójára, avagy a normalitásról. Schneller István vendégközölgével</i>	1
IRÁNYTŰ	
Fabiny Tamás: <i>Farizeusok és vámszedők</i>	3
ISTEN MŰHELYE	
Csepregi András: <i>A szívekbe írt törvény. Az Isten kétféle kormányzásában részt vevő keresztény ember lehetőségei Luther teológiájában</i>	6
Hafenscher Károly: <i>Luther, Kálvin és az istentisztelet</i>	17
Orosz Gábor Viktor: <i>Asztalközösség. Ízelítő a gasztroteológia tárgyköreiből</i>	29
IDÉZŐJEL	
Jónás Tamás: <i>A hazatérő • Sérült fotó • Tridaktika</i>	35
Dobai Lili: <i>Egy Klee-sorozat darabjaihoz</i>	116
HARMÓNIA	
Kamp Salamon: <i>Luther, Bach és a zene</i>	36
TANÚK ÉS TANULSÁGOK	
Zsugyel János: <i>Közgazdasági gondolatok Luther Márton életművében</i>	62
Simonné Pallós Piroska: <i>A fiumei misszió</i>	76
Szilágyi Zita Mária: <i>Evangelikus széplelkűek a közjó szolgálatában. A Nostitzok közvetítő szerepének áthagyományozódása Magyarországon az evangélikus Podmaniczkyakban Karátson számolyán. Kurátori szemmel a Karátson Gábor-lakásgyűjteményről</i>	84
	109
MODUS VIVENDI	
Kovács Levente: <i>Gazdaságetika és jövőkép</i>	92
HAJLÉK	
Masznyik Csaba: <i>Az emlékezet helye – a hely emlékezete</i>	99
TÁRGY – KULTÚRA	
<i>Festeni az evangéliumot. Pódiumbeszélgetés Karátson Gábor bibliai akvarelljeiről</i>	103
SZEMLE	
Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>„De mi ez ennyi embernek?”</i>	117
Béres Tamás: <i>Az angyalságról és az angyalokról</i>	119
Pecsuk Ottó: <i>A reformáció mai üzenetei</i>	123
Marjai Éva: <i>Örökségünk gazdagságából</i>	126
Czentnár Simon: <i>Kamatotzatott örökség</i>	128
Marosi Ernő: <i>Építészet és identitás</i>	131
Kinyik Anita: <i>A semmi ágán egyenes törzssel</i>	135
S. Béres Bernadett: <i>„Tenyeremben apró templom”</i>	137
Palkovics Beáta: <i>„...néha beletörődnek bármibe, csak ne a bizonytalanság legyen...”</i>	139
Gyárfás Judit: <i>Realista utópia?</i>	141
K. Sebestyén Nóra: <i>A megtalált idő nyomában. Avagy: Mi van a szürke vonalon túl?</i>	144
Nagy Villó: <i>Sír az út mögöttem</i>	146

BÉRES TAMÁS • CZENTNÁR SIMON • CSEPREGI ANDRÁS • DOBAI LILI • FABINY TAMÁS •
GYÁRFÁS JUDIT • HAFENSCHER KÁROLY • JÓNÁS TAMÁS • K. SEBESTYÉN NÓRA • KAMP
SALAMON • KINYIK ANITA • KOVÁCS LEVENTE • MARJAI ÉVA • MAROSI ERNŐ • MASZNYIK
CSABA • NAGY VILLŐ • OROSZ GÁBOR VIKTOR • PALKOVICS BEÁTA • PECSUK OTTÓ •
S. BÉRES BERNADETT • SIMONNÉ PALLÓS PIROSKA • SZILÁGYI ZITA MÁRIA • ZÁSZKALICZKY
ZSUZSANNA • ZSUGYEL JÁNOS

